

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи
ОС «Магістр»

на тему: **«ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ»**

Виконав: студент 7 курсу, групи ЗВ-71
Спеціальності:
193 «Геодезія та землеустрій»
Тарасюк Віктор Васильович

Керівник: Нестеренко Г.Б.
Рецензент: Філевич І.Ф.

Дубляни 2024

УДК 332.24

Оцінка ефективності сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні. Тарасюк Віктор Васильович. – Дипломна робота. Кафедра земельного кадастру. – Дубляни, Львівський НУП, 2024.

97 с. текстової частини, 7 рисунків 12 табл., 49 джерел використаної літератури, мова українська.

Дипломна робота присвячена оцінці ефективності сільськогосподарського землекористування Волинської області та розробці заходів з його оптимізації. Для цього було вирішено головні завдання: досліджено сутність поняття та розроблено методичку аналізу формування сільськогосподарського землекористування Волинської області; розраховані коефіцієнти сільськогосподарської освоеності та розораності території, угідь, тим самим оцінений антропогенний вплив на сільськогосподарського землекористування краю в умовах адміністративно-територіальної реформи; визначено ступінь інтенсивності сільськогосподарського землекористування Волинської області та окреслено заходи з його оптимізації.

Запропоновано заходи з охорони навколишнього середовища та охорони праці і захисту населення у надзвичайних ситуаціях.

ЗМІСТ

	ст
ВСТУП.....	5
1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ РЕГІОНУ.....	7
1.1. Сутність поняття сільськогосподарського землекористування та його структура.....	7
1.2. Принципи сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні.....	11
1.3. Методика і показники оцінки сільськогосподарського землекористування.....	14
2. ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	23
2.1. Стан земельних ресурсів Волинської області.....	23
2.2. Динаміка структури земельного фонду регіону.....	28
2.3. Оцінка сільськогосподарського землекористування області в світлі адміністративно-територіальної реформи.....	33
2.4. Екологічна збалансованість сільськогосподарського землекористування Волинської області.....	42
3. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	53
3.1. Проблеми використання земельних ресурсів.....	53
3.2. Засоби збереження сільськогосподарського землекористування.....	59
3.3. Оптимізація ефективності сільськогосподарського землекористування..	63
4. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	73
4.1. Загальні відомості.....	73
4.2. Охорона та раціональне використання ґрунтів	73
4.3. Охорона і раціональне використання водних ресурсів	75
4.4. Охорона атмосфера повітря	76
4.5. Охорона тваринного і рослинного світу.....	77
5. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ.....	79
5.1. Аналіз існуючого стану охорони праці та цивільної оборони.....	79
5.2. Проект заходів по покращенню умов і безпеки праці при виконанні топографо-геодезичних та землепорядних робіт.....	83
5.3. Захист населення у надзвичайних ситуаціях.....	85
ВИСНОВКИ.....	90
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК.....	93

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформація природних ландшафтів Полісся зумовило зниження екологічної стійкості екосистем на значних площах. Без науково-обґрунтованої організації та раціонального використання, охорони земельних ресурсів неможливим є їх відтворення, що вимагає оптимізації і підвищення ефективності використання сільськогосподарського землекористування.

Земельний фонд Волинської області становить 2014,4 тис. га і характеризується доволі прийнятною структурою розподілу земельних угідь. 1048 тис. га, або 52% відсотки, займають сільськогосподарські угіддя. Проблеми ефективного використання земельних ресурсів та землекористування присвячені праці Богіри М.С., Добряка Д. С., Дорогунцова С. І., Ковалишин О.Ф., Микули О.Я., Ступень М.Г., Таратули Р.Б., Третяка А.М. та інших.

Мета і завдання дослідження. Метою нашої роботи є оцінка ефективності сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні на прикладі Волинської області та розробка заходів з його оптимізації. Відповідно до мети дослідження поставлені наступні завдання:

- дослідити сутність поняття, основні принципи використання та розробити методичку аналізу формування сільськогосподарського землекористування Волинської області;
- розрахувати коефіцієнти сільськогосподарської освоєності та розораності території та угідь, скласти відповідні картосхеми динаміки їх перебігу, тим самим оцінити антропогенний вплив на ефективність сільськогосподарського землекористування краю в умовах адміністративно-територіальної реформи;
- проаналізувати масштаби змін у структурі земельного фонду регіону загалом та за адміністративними одиницями області;
- визначити ступінь інтенсивності цільового використання сільськогосподарського землекористування Волинської області та окреслено заходи з його оптимізації.

Об'єкт дослідження – оцінка ефективності сільськогосподарського землекористування Волинської області.

Предмет дослідження – особливості формування, сучасний стан та перспективи оптимізації ефективності сільськогосподарського землекористування Волинської області.

Методи дослідження. При написанні дипломної роботи були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, методи аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, системноструктурний, конструктивно-географічний, системно-комплексний та геоекологійний підходи, статистичний, картографічний та інші.

Інформаційну базу дослідження складають статистичні матеріали установ землегосподарського профілю, законодавчі та нормативно-правові акти, матеріали Головного управління статистики Волинської області, матеріали Державного управління екології та природних ресурсів Волинської області, дані Міністерства екології та природних ресурсів України, вітчизняна і зарубіжна монографічна література, періодичні видання, матеріали науково-практичних конференцій.

Практичне значення одержаних результатів. Застосування науково практичних результатів дослідження сприятиме раціональному використанню земельних ресурсів Волинської області та дозволить державним і місцевим органам влади при проєктуванні схем землекористування громад сформувані концепції розвитку регіональних програм на основі сталого соціально-економічного розвитку.

Особистий внесок автора. Дипломна робота є самостійною науковою працею, де досліджено оцінку ефективності сільськогосподарського землекористування Волинської області з позицій адміністративно-територіальної реформи.

Структура та обсяг. Дипломна робота складається зі вступу, п'ятих розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Робота містить 12 таблиць, 7 рисунків. Список використаних джерел налічує 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ РЕГІОНУ

1.1. Сутність поняття сільськогосподарського землекористування та його структура

Становлення і розвиток суспільства, прогрес у розвитку людства, підвищення життєвих стандартів працюючого населення та зростання потреби у відпочинку підкреслює значимість земельних ресурсів. Земля залишається безцінним багатством суспільства та матеріальною умовою його життєдіяльності.

Відповідно до статті 1 Закону України від 19.06.2003, № 962 «Про охорону земель» термін «земельні ресурси» багатогранний за своєю сутністю. «Земельні ресурси - це сукупний природний ресурс поверхні суші, просторовий базис розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві» [37].

Земельні ресурси є відтворюваним видом природних ресурсів, національним багатством держави та вагомою частиною незамінних ресурсів у господарській діяльності людства. Водночас, земельні ресурси є територіально відокремлені та обмежені. Характерною ознакою земельних ресурсів є те, що верхній шар літосфери – ґрунт володіє природною родючістю, тобто забезпечує рослини необхідними для життя компонентами. Значна природна продуктивність ґрунтового покриву окреслює провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших ресурсів господарського розвитку та найціннішої частини національного багатства України [6]. Даний вид ресурсів може відтворюватись у природних процесах і підтримуватись у постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення і споживання. Але, іноді відновлювальні види природних ресурсів (наприклад, земельні), можуть перейти і до розряду невідновлювальних, або ж їх відновлення вимагатиме порівняно більше часу [39].

Власне, інтенсивність використання земельних ресурсів, екологічний стан земель, можливості до їх самовідновлення та регіональні особливості територій відіграють важливу роль у сільськогосподарському землекористуванні.

Варто зауважити, що сукупність у державі земель усіх форм власності й категорій складають земельний фонд. Розмір земельного фонду перебуває у групі чинників мінімуму, виступаючи у підсумку критичним чинником розвитку території. Тому загалом ефективне використання землі є одним з ключових принципів раціонального використання сільськогосподарського землекористування, а розмір і структура земельного фонду є одними із найважливіших факторів його подальшого збереження.

Отже, основою сільськогосподарського землекористування є земельні ресурси, що виступають одним із найбільш універсальних видів природних ресурсів, необхідних для розвитку галузей господарства і функціонування суспільства. Відмінністю земельних ресурсів є те, що їх не можна замінити будь-яким іншим ресурсом, і вони використовуються в місці знаходження як територіальний базис [18].

Ресурси визначають як запаси, цінність, можливості і засоби. Особливістю категорії ресурсу є їхні відновлювальні можливості.

Відповідно до визначеного законодавством України поділу за основним цільовим призначенням, землі поділяються на дев'ять категорій: сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення; оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення; землі лісового фонду; водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики та іншого призначення [14].

Усі землі, що знаходяться на території України складають єдиний земельний фонд, який, залежно від цільового призначення, поділяють на категорії за таксономічними одиницями:

- зональні типи ґрунтів;
- категорії придатності земель;

- класи земель;
- види земель (групи ґрунтів) [32].

Базисом для виділення категорій придатності земель є їх якісний стан і імовірність в подальшому для використання під сільськогосподарські угіддя.

Існує сім категорій придатності земель:

- під рілляю;
- переважно, під сіножаті;
- пасовища, які, після покращення, є придатними під інші сільгоспу-гіддя;
- після докорінної меліорації;
- непридатні під сільськогосподарські угіддя;
- порушені землі [32].

Нами в дослідженні визначення трансформацій сільськогосподарського землекористування Волинської області для окреслення напрямів підвищення його ефективності здійснювалося за основними видами земель та угідь, табл. 1.1.

Таблиця 1.1. – Основні види земель та угідь, за [16]

I	Загальна територія	
1	Сільськогосподарські угіддя	рілля, перелоги багаторічні насадження, сіножаті, пасовища
2	Ліси та інші лісовкриті площі	з них вкриті лісовою рослинністю
3	Забудовані землі	-
4	Відкриті заболочені землі	-
5	Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями
6	Інші землі	-
II	Території, що покриті поверхневими водами	

Потенційна продуктивність сільськогосподарського землекористування характеризує максимально можливу ефективність його використання для господарювання загалом, що теоретично може бути отримана вже за нинішнього етапу розвитку продуктивних сил при забезпеченні оптимальної відповідності між фактичною структурою землекористування та історично сформованою специфікою

місцевих природних, соціально-економічних та інших умов. Основою сільськогосподарського землекористування є сільськогосподарські угіддя.

З метою системної оцінки сільськогосподарського землекористування регіону та підвищення ефективності його використання, слід розкрити розуміння сутності поняття «ефективності». Класичне визначення терміну «ефективність» - це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, яка визначається як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [17]. З урахуванням традиційного підходу нами у роботі ефективність розглядається як результативність господарювання.

На сучасному етапі господарювання гостро постають організаційно-економічні проблеми, пов'язані з погіршенням стану земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, що провокуватимуть зміни і у структурі сільськогосподарського землекористування. Погіршення стану земельних ресурсів зумовлені, як, недотриманням системи землеробства і технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур, так, і значним скороченням внесення органічних і мінеральних добрив. Серед причин, слід назвати, призупинення робіт з осушення, зрошування землі, реконструкції діючих меліоративних систем, вапнування і гіпсування ґрунтів тощо. Це й зумовлює необхідність наукового і практичного обґрунтування напрямів підвищення ефективності використання сільськогосподарського землекористування.

Формування ефективного сільськогосподарського землекористування території може бути забезпечене, коли в господарській практиці здійснюються розширене відтворення і оновлення усіх складових його елементів. Використання сільськогосподарського землекористування є ефективним і включає охорону природних ресурсів при застосуванні практики використання прогресивних, високопродуктивних та екологічних технологічних процесів.

Варто зазначити, що в Україні надалі продовжується земельна реформа, яка висвітлює значну кількість проблем, пов'язаних із використанням сільськогосподарського землекористування територій. Скажімо, на сучасному етапі гос-

подарювання однією із найбільш важливих проблем аграрного сектору господарства в державі є формування ефективного сільськогосподарського землекористування сільськогосподарських підприємств, оскільки переважна більшість українських земельних установ орендує сільськогосподарські угіддя, з продуктивністю, що виділяє остаточні підсумки виробничого та економічного господарювання.

1.2. Принципи сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні

Оцінка ефективності сільськогосподарського землекористування будь-якої території характеризується зручним геополітичним розташуванням, сприятливими природними (передусім, кліматичними) умовами, родючими і значними за кількістю ґрунтами, а ефективність його використання та залучення до господарської діяльності залежить від державних організаційно-економічних заходів.

Розглянемо властивості, чинники та принципи сільськогосподарського землекористування територій на регіональному рівні, що застосовані нами при дослідженні сільськогосподарського землекористування Волинської області.

Під властивостями розуміємо ті характерні особливості, що відрізняють сукупність даного виду ресурсу від інших. Властивостями сільськогосподарського землекористування є: ієрархічність, стійкість у часі і просторі, структурність, територіальна обмеженість, системність. Виходячи із аналізу літературних джерел, розташування і розвиток сільськогосподарського землекористування на рівні адміністративної області розглядаємо як існуючу систему територіального зосередження, використання, відтворення та поліпшення існуючих земельних ресурсів, яке володітиме спільним управлінням та визначеними відносинами з суспільством та навколишнім середовищем, із застосуванням специфіки природних, суспільних і економічних умов та чинників.

Потреби є головним рушієм розвитку людства. Потреба у використанні потенціалу різноманіття земель, спричиняє причину всілякого процесу, який окреслює сукупність його особливостей чи одну з особливостей. Тобто, те, що чи-

нить, здійснює вплив, це і є сукупність чинників, що впливають на процеси використання сільськогосподарського землекористування на рівні адміністративно-територіальної одиниці (області, району чи територіальної громади). З позицій географічного підходу чинники можна поділити на три основні групи: природно-географічні, екологічні, суспільно-географічні, передусім, ті, що визначають конкурентоздатність регіону.

Природно-географічні чинники сформовані з природних умов (клімат, рельєф, тощо) та різноманітних видів ресурсів (водні, лісові, фауністичні). При здійсненні земельної реформи остаточний вплив на формування сільськогосподарського землекористування області має група суспільно-географічних чинників, основними з яких є для цієї групи: соціально-демографічні чинники, суспільно-географічне положення території, рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, розселення населення, реформування земельних відносин. Вагомими є: екологічна стійкість та рівень забруднення земель радіонуклідами і солями важких металів, еродованість угідь [1].

При характеристиці сукупності земель, вважаємо, що важливо назвати принципи, тобто суттєві характеристики правильного функціонування сільськогосподарського землекористування як системи, без яких вона не виконувала б свого призначення.

Механізм регулювання раціонального сільськогосподарського землекористування може базуватися на таких основних принципах [1]:

- ствердження пріоритетності екологічних вимог над економічними інтересами, чи оптимальне їх поєднання;
- значне підсилення відповідальності землевласників за погіршення якості ґрунтів та зростання економічної вигоди при проведенні відтворювальних і землеохоронних робіт;
- проведення заходів з екологічного планування територій, наприклад, з консервації малопродуктивних, деградованих та техногенно-порушених угідь;
- зростання площ під угіддями для екологічної стабілізації агроландшафтів (пасовища, сіножаті, перелоги);

- виготовлення екологічно доцільних нормативних документів для запобігання антропогенному навантаженню на сільськогосподарського землекористування, визначення комплексної регіональної програми з його раціонального використання, відтворення та охорони.

Головними принципами організації раціонального використання земельних ресурсів (за Земельним кодексом України) є [23]: «принцип рівноправності усіх форм власності на землю; платність землекористування; цільове використання земель; раціональне, екологічнобезпечне використання та охорона земель».

Ефективне використання природного потенціалу загалом неможливе без урахування принципів раціонального природокористування, а саме [20]:

- принцип «нульового рівня» споживання природних ресурсів;
- принцип відповідності антропогенного навантаження сільськогосподарського землекористування регіону;
- принцип просторової цілісності природних систем при їх господарському використанні;
- принцип збереження природо-обумовленого кругообігу речовин у процесі антропогенної діяльності;
- принцип погодження виробничого і природного ритмів.

Таким чином, характеристика властивостей, чинників та дотримання принципів використання земельно-ресурсного потенціалу допоможуть розкрити потенціал сільськогосподарського землекористування області.

Збереження, відновлення і ефективність реалізації природоохоронних заходів сільськогосподарського землекористування ґрунтується на фундаментальних підвалинах, які здійснюються відповідно до Конституції України, Земельного Кодексу України, Законів України «Про охорону земель», «Про охорону навколишнього середовища» і інших нормативно-правових актів.

У нашому дослідженні розглядаємо земельний фонд як сукупність земель усіх форм власності і категорій в межах території Волинської області, що вклю-

чені або підлягають включенню до Державного земельного кадастру з метою вивчення трансформацій сільськогосподарського землекористування області та виокремлення напрямів підвищення його ефективності.

1.3. Методика і показники оцінки сільськогосподарського землекористування

Сільськогосподарське землекористування адміністративної області є складною та об'ємною одиницею, дослідження якого вимагає застосування сукупності різноманітних підходів і методів. За визначеннями, прийнятими у сучасній науці, підхід відображає філософсько-методологічну позицію дослідника, а метод - систему способів і прийомів досягнення конкретної мети.

У нашому дослідженні застосовано методи аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, системно-структурний та конструктивногеографічний підходи, статистичний, картографічний та інші.

Вагомим підходом вивчення сільськогосподарського землекористування вважаємо системно-структурний. Оскільки, він дає змогу виокремити та описати його важливі складові. Застосування системного підходу дозволить проаналізувати землі території в сукупності та виокремити напрями покращення сільськогосподарського землекористування адміністративної області.

Найважливішим підходом в дослідженні є конструктивно-географічний підхід, що забезпечує всебічне вивчення фундаментальних закономірностей взаємодії природи і суспільства, на прикладі чинників формування потенціалу території, використання земельних природних ресурсів, аналіз та оцінку складових. Його використання забезпечує координацію взаємопов'язаних заходів, спрямованих на проектування і організацію конкретних напрямів, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування.

Слід зауважити, що формування критеріїв та методів оцінки ефективності використання сільськогосподарського землекористування вимагає обґрунтування комплексного підходу, який передбачає проведення досліджень на системному рівні з визначенням множини чинників впливу на рівень ефективності та

встановлення існуючих взаємозв'язків як основи формування управлінських рішень.

Водночас застосування геоecологічного підходу до вивчення природноресурсного потенціалу території дозволяє забезпечити раціоналізацію (оптимізацію) використання, охорони і збереження земельних ресурсів.

На сьогоднішньому етапі суспільного життя, сільськогосподарське землекористування використовується дуже потужно, бо виконує необхідну функцію територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва. Однак таке їх застосування є неоднаковим і має відмінне значення у процесі їхнього функціонування. Земельні ресурси як засіб виробництва володіють визначеними особливостями, що істотно відрізняють їх від інших засобів виробництва. Важливими факторами віднесення території визначеної держави в категорію земельних ресурсів є економічна доцільність і імовірність її застосування [24].

Найповнішою оцінкою природного і господарського стану земельних ресурсів забезпечується за допомогою системи державного земельного кадастру, на основі якого повинні науково обґрунтовано розв'язуватися питання організації раціонального землекористування. Останнім часом виникла необхідність введення нової складової, такої як реєстрація землеволодінь, землекористувань і об'єктів нерухомості, яка відображає правовий статус і господарський стан використання земель за цільовим призначенням. Реєстрація землі сприяє вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Продумана і дієва система реєстрації може забезпечити підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, а також захист прав на нерухоме майно, що значною мірою формує потенційні можливості аграрного сектору в ресурсному забезпеченні [24].

Досліджуючи ресурсний потенціал як складну сукупну систему, пропонуємо застосовувати системно-комплексний підхід, який передбачає необхідність врахування правових, організаційних, екологічних, технологічних, інноваційних, фінансових, інвестиційних, економічних, соціальних та інших аспектів діяльності, соціально-економічного розвитку територій з урахуванням відповідних природно-ресурсних особливостей.

Сучасний економічний аналіз природних умов і природних ресурсів за видами здійснюється через дослідження оцінкових показників. Сільськогосподарське застосування земельних ресурсів є однією з найбільш важливих форм використання території. Власне земельні ресурси сільгосппризначення характеризуються найбільшим залученням такого природного ресурсу як земля до господарського обігу. Жодна галузь господарського комплексу не має настільки тісного взаємозв'язку з довкіллям, окрім як сільське господарство [24].

Тому із застосуванням економічної складової раціонального використання земельних ресурсів, головною умовою їх ефективного використання є прорахований з наукової точки зору, запланований підхід, при якому отримують максимальну користь з мінімальними витратами. Під ефективністю використання землі, ми розуміємо підсумковий показник, що відображає доцільність здійсненого заходу в загальному циклі процесу. Поширені різні підходи до визначення ефективності використання земель. Багато науковців вважає, що за оцінки ефективності використання землі найбільш важливими є низка наступних показників: сільськогосподарська освоєність території; реальна відстань перевезень в середині господарства; середня площа ділянок сільськогосподарських угідь, що характеризує їх роздробленість та роз'єднаність, а в підсумку — можливість комплексної механізації виробничих процесів землеробства при диференційованому розташуванні сільгоспкультур; порівняльна оцінка якості землі, яка визначає вплив економічної родючості ґрунтів на ефективність рослинництва; урожайність сільськогосподарських культур; собівартість кормової одиниці, отриманої у середньому з 1 га сільгоспугідь оцінюється на основі системи натуральних і вартісних показників.

Відповідно до однієї з найпоширеніших класифікацій показники ефективності використання земель діляться на дві групи:

- 1) натуральні. До них відносять: урожайність окремих сільгоспкультур, вихід кормових одиниць та спожитого протеїну з 1 га пасовищ, сільськогоспо-

дарських угідь, сінокосів та ріллі; вироблення на одиницю земельної площі тваринницької продукції; густота розміщення худоби на одиницю посіву зернових, ріллі;

2) вартісні, до яких відносять: вихід валової продукції, величину валового, чистого доходу в розрахунку на одиницю земельних угідь (ріллі, посиви окремої культури) [29].

Дають оцінку продуктивності лише натуральні показники для певної частини сільськогосподарських угідь, а вартісні – всієї їх площі. Такі дві групи показників варто розраховувати як на гектар фізичної площі, так і з урахуванням грошової оцінки сільгоспугідь, де відображена їх економічна родючість. За першого варіанту виявляють фактично досягнутий рівень використання землі без урахування її якості, за другого - визначають результати роботи. Ефективне використання територій та його охорона мають сприяти максимальному збереженню природних властивостей земельних ресурсів з урахуванням факторів обмежень і обтяжень на їх використання [29].

Підсумки роботи в господарському комплексі дуже залежать від рівня родючості ґрунтів. Динаміка вмісту гумусу у ґрунтах різних зон держави говорить про те, що вирощування високих урожаїв рослинництва в умовах бездефіцитного балансу гумусу вимагає зростання внесення органічних добрив.

Науковці, в більшій масі своїй, вважають, що дієвою є методика за двома групами економічних оцінок природних чинників [29]:

- перша група (щодо оцінки ресурсів) оцінює економічні результати використання різних видів природних ресурсів;
- друга група (для оцінки середовища) відображає економічні наслідки дії на довкілля.

Основою економічної оцінки сільськогосподарського землекористування є величина середньорічного ефекту від його використання. Потенціал земельних ресурсів України визначено як результат загальної економічної оцінки всіх сільськогосподарських земель, зробленої в єдиній системі земельного кадастру за

низкою узагальнюючих показників оцінки – середньою величиною валової продукції з одного га, помноженою на площу сільськогосподарських угідь країни. Аналіз та оцінка сільськогосподарського землекористування України мають важливе значення для формування природно-виробничих комплексів, визначення оптимальної галузевої структури регіонів, обґрунтування заходів раціонального природокористування та охорони земельних ресурсів [40].

Сутність критерію економічної ефективності використання землі полягає в досягненні найбільших соціально-економічних результатів від використання земельного фонду за найменших затрат трудових та матеріально-грошових ресурсів, економічному залученні земель до господарського обороту, обов'язковому підвищенні родючості ґрунту. Ефективність використання землі, власне у сільському господарстві, відображає група результативних та факторіальних показників. До останніх найчастіше відносять: 1) рівень затрат матеріальних засобів на 1 га; 2) коефіцієнт використання ріллі протягом безморозного періоду; 3) коефіцієнт використання придатних для оранки земель під рілля та багаторічні насадження; 4) питому вагу ріллі і багаторічних насаджень в сільськогосподарських угіддях; 5) рівень повноти цільового використання землі; 6) коефіцієнт повноти використання ріллі; 7) структуру земельних угідь господарства [29].

Нами в роботі розраховані показники сільськогосподарської освоєності території, коефіцієнт розораності території та коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь за наступними розрахунками [38].

Повнота освоєності під сільське господарство території визначається як відношення площі сільськогосподарських угідь до загальної площі суші без урахування площ під водою та болотами (площа внутрішніх вод) за:

$$O_{oc} = \frac{S_{cr}}{S_3 - S_{ввс}} \times 100, \quad (1.1)$$

де O_{oc} – сільськогосподарська освоєність території, %; S_{cr} – площа сільськогосподарських угідь, тис. га; S_3 – загальна площа земель, тис. га; $S_{ввс}$ – площа внутрішніх вод, тис. га.

Ступінь розораності території позначає її ерозійну безпеку і вираховується як відношення площі ріллі та багаторічних насаджень до загальної площі без урахування площ під водою та болотами:

$$K_{pm} = \frac{S_{pb}}{S_3 - S_{ввс}} \times 100, \quad (1.2)$$

де K_{pm} – розораність території, %; S_{pb} – площа ріллі та багаторічних насаджень, тис. га; S_3 – загальна площа земель, тис. га; $S_{ввс}$ – площа внутрішніх вод, тис. га.

У сучасних реаліях розораність сільськогосподарських угідь характеризує як інтенсивність сільськогосподарського виробництва так і екологічну напруженість території. Високий ступінь розораності території зумовлює посилення ерозійних процесів на схилових землях, дегуміфікацію, порушення біогенних процесів, агрофізичну деградацію, забруднення навколишнього середовища, що знижує продуктивність сільськогосподарських угідь:

$$K_{pcz} = (S_{pb} * S_3) \times 100, \quad (1.3)$$

де K_{pcz} – розораність сільськогосподарських угідь, %; S_{pb} – площа ріллі та багаторічних насаджень, тис. га; S_3 – площа сільгоспугідь, тис. га.

Галузеві і загальноресурсні показники використання землі відображають два аспекти землекористування: 1) характер; 2) ефективність.

Про характер використання сільськогосподарського землекористування свідчать такі показники: структура і співвідношення сільськогосподарських угідь, площі земель інтенсивного використання, структура посівних площ, господарський стан земель [10].

Для забезпечення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів і визначення їх рівня є необхідною така система основних показників [42]:

- 1) забезпеченість сільськогосподарськими угіддями та ріллею на душу населення;
- 2) розораність і сільськогосподарське освоєння земель;
- 3) коефіцієнт екологічної стабільності земельної території, масштаби впливу угідь на навколишні землі;

- 4) дослідження зміни поживних речовин ґрунту;
- 5) ефективність виробництва продукції на одиницю площі (валовий і чистий дохід, вартість валової продукції, урожайність тощо).

Екологічна ефективність землекористування проявляється у: зменшенні витрат на подолання наслідків нераціонального антропогенного впливу на довкілля при проведенні сільськогосподарських робіт; забезпеченні шляхів з відновлення перспективного потенціалу землеробських угідь згідно вимог раціонального землекористування; виробництві екологічно безпечної продукції. До її показників більшість науковців [3,4] відносять обсяги і структуру капіталовкладень, поточних витрат на відтворення родючості ґрунтів, динаміку їх якісного та кількісного стану, рівень інтенсивності землекористування. Крім того, ряд учених досліджує екологічну ефективність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів за допомогою системи таких показників, як: коефіцієнт екологічної активності, тобто співвідношення між науково обґрунтованими нормативами або показниками екологічної ефективності заходів і фактичними; динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах; протікання зміни агроекологічних умов для перспективних сільгоспземель; швидкість відновлення початкового природного стану продуктивних земель; динаміка впровадження прогресивних технологій. Враховуючи об'єктивність екологічних законів, науковці також пропонують розраховувати такі показниками, як коефіцієнт екологічної стабільності території та екологічного впливу угідь на навколишні землі. Так, коефіцієнт екологічної стабільності території дозволяє оцінити цілісність екологічного потенціалу агроландшафтів, здатність протистояти чинникам антропогенного навантаження, зберігаючи саморегулюючі властивості. Їх розрахунок здійснюють на підставі даних бальної оцінки угідь та виміру площ земель, наголошуючи на практичній корисності проведення бонітування ґрунтів [26].

Основою визначення балу бонітету є сучасні фактичні дані, що всебічно характеризують ґрунтове середовище, та формують інформаційну базу для природно-сільськогосподарського районування. За балами бонітету визначають

придатність ґрунтів до вирощування сільськогосподарських культур з різними агробіологічними властивостями [39]. З таких позицій зрозуміло, що бонітування ґрунтів земель, завдання якого полягає у вивченні динаміки показників ґрунтової родючості, здійснюється в порядку ведення моніторингу родючості, прогнозуванні відхилень під впливом явищ природного чи техногенного характеру, розробці ґрунтозахисних технологій. Це дає підстави стверджувати, що бальна оцінка ґрунтів за їх продуктивністю є базою будь-якої оцінки земель, в тому числі економічної.

Підвищення ефективності важелів трансформації земель пов'язано із забезпеченням їх проведення на принципах відповідальності і системності. Два вектори розвитку – екологічний та економічний – поєднуються в процесі сталого розвитку через зменшення витрат ресурсів задля покращення матеріального стану суспільства та зменшення техногенного навантаження на природне середовище. Тому зрівноважений еколого-економічний розвиток аграрного сектору економіки вимагає поєднання для вирішення завдань взаємодії природи та суб'єктів господарювання. Суть такої комплексності полягає у поєднанні зусиль ресурсокористувачів та органів місцевого самоврядування для досягнення продовольчої безпеки держави в сенсі вимог до продуктів харчування, охорони і відновлення довкілля, керівництво використанням наявних ресурсів для зменшення шкідливого впливу на природне середовище [11].

Отже, зосереджуючись на основних аспектах управління ресурсами у розрізі цієї теми, ми приділити особливу увагу користуванню природними ресурсами, зокрема таким основним й необхідним ресурсом, як земля. Розкриті у роботі показники трансформації земель за різними видами оцінок застосовані нами при дослідженні сільськогосподарського землекористування Волинської області з метою визначення напрямів підвищення ефективності використання земель.

Процес вивчення сільськогосподарського землекористування територій на прикладі адміністративної області з позицій географічного підходу вимагає дотримання строго послідовної сукупності прийомів дослідження від початку і до одержання результатів.

Відображення економічних явищ і процесів у їх постійному взаємозв'язку та взаємозалежності як дія є одним із основних методів оцінки закономірностей у формуванні і використанні сільськогосподарського землекористування. При вивченні стану сільськогосподарського землекористування територій важливим є аналітичний підхід, використання таких способів, як дедукція та індукція. Обґрунтовані за допомогою дедуктивного методу гіпотези є гарним вказівником при збиранні і систематизації емпіричних даних. За інших умов, теоретичні уявлення про факти є передумовою для формування відповідних управлінських рішень. Статистичний метод застосовується з метою проведення аналітичної оцінки земель та угідь за видами.

Таким чином, у роботі передбачено застосування загальнонаукових та спеціальних методів, вивчення закономірностей, стану та збереження сукупності земель за видами на теренах Волинської області.

Дане дослідження передбачало вивчення джерельної бази на основі використання літературного (з метою збору і вивчення інформації, опрацювання нормативної бази, аналізу інших джерел) і статистичного методу, який полягав у відборі, опрацюванні й інтерпретації кількісних показників, що дозволяють охарактеризувати сукупність земель території області. Проаналізувавши наявну наукову літературу та усвідомивши певну суперечливість і неповноту даних, ми обґрунтували використання обраних системного та конструктивно-географічного підходів до вивчення сільськогосподарського землекористування.

Це дозволило здійснити аналіз природно-географічних та суспільногеографічних чинників формування сільськогосподарського землекористування Волинської області, назвати регіональні ґрунтові відміни в межах даної території та описати характерні екологічні проблеми. Оцінка сільськогосподарського землекористування Волинської області дозволила визначити трансформаційні зміни у його структурі.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Стан земельних ресурсів Волинської області

Волинська область має площу 20 100 км², населення згідно з переписом 2001 року 1 057 214 мешканців. Волинська область складається з 4 районів та 54 громад. До складу області входить 1 087 населених пунктів. Область було утворено у складі УРСР 27 листопада 1939 року з п'яти повітів Волинського воєводства (Горохівський, Ковельський, Любомльський, Луцький і Володимирський) і одного (Каширський) — Поліського, внаслідок захоплення східної частини Польської республіки Радянським Союзом.

Упродовж 2020-го року в Україні реформа децентралізації тривала в частині затвердження нового адміністративно-територіального устрою. Так, на Волині створено 4 райони замість 16-ти – Володимир-Волинський, Ковельський, Камінь-Каширський та Луцький, рис. 2.1.

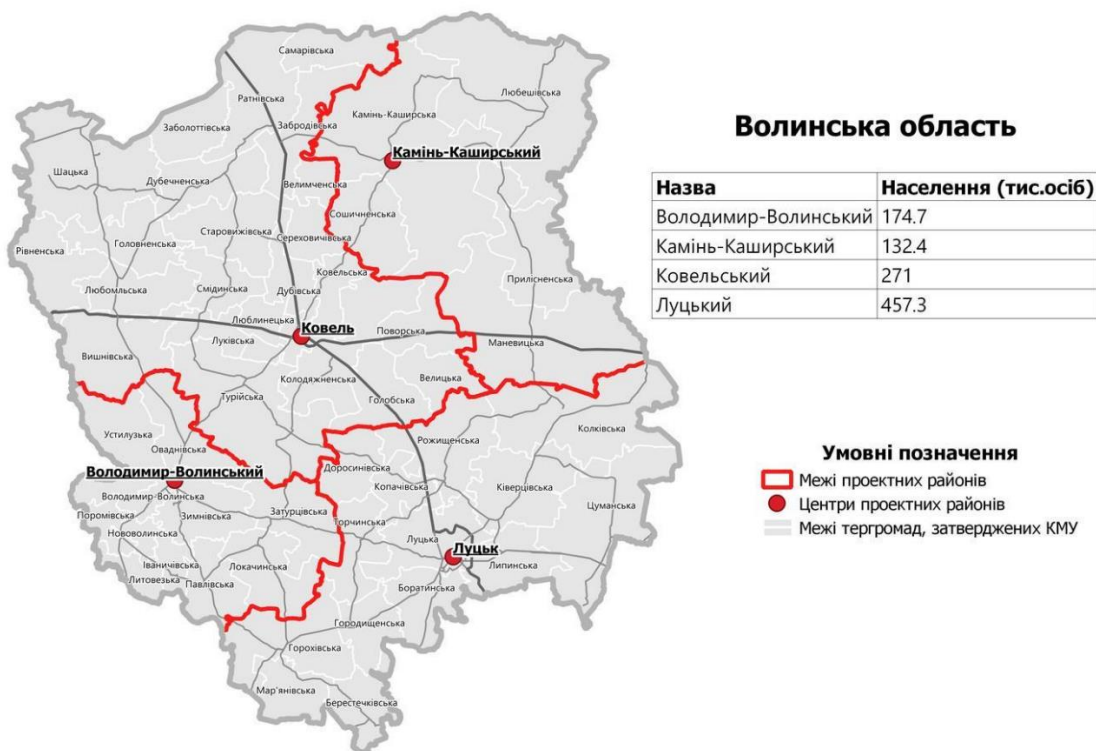

Рисунок 2.1. – Схема адміністративно територіального устрою Волинської області (<https://voladm.gov.ua>)

Провідною галуззю економіки Волинської області є промисловий та аграрний сектори, які забезпечують більше половини її сукупного продукту. Сільське господарство спеціалізується на тваринництві м'ясо-молочного напрямку, а також на виробництві зерна, цукрових буряків, овочів, картоплі. На селі сформовано нові економічні відносини, що базуються на приватній власності на майно і землю. На недержавній основі зараз виробляється майже вся сільськогосподарська продукція.

Земельні ресурси, як національне багатство держави, є частиною природних ресурсів, можуть природно відтворюватися і підтримуватися у постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення й господарського використання. В умовах сьогодення земельні ресурси використовуються надзвичайно інтенсивно, виконуючи одночасно функцію територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва. У різних галузях господарства інтенсивність використання земельних ресурсів є неоднаковою і, подекуди, призводить до породження проблем з погіршення їхнього функціонального і структурного стану. Цей аспект зумовлює необхідність вивчення стану і перспектив земельних ресурсів загалом в масштабах країни, і на регіональному рівні, зокрема.

Таблиця 2.1. – Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу [16]

Площа ґрунтів, %					
дуже низький < 1,1	низький 1,1-2,0	середній 2,1-3,0	підвищений 3,1-4,0	високий 4,1-5,0	дуже високий > 5,0
18,19	69,66	11,27	0,75	0,13	-

Важливим при оцінці стану земельних ресурсів є показник вмісту гумусу у ґрунтах. Середньозважений показник гумусу в ґрунтах Волинської області складає 1,56 % [16]. Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу на даній території подано в табл. 2.1. Нажаль, найбільші площі земель (69,66%) складають землі з низьким вмістом гумусу, 18,9% – це площі земель, що мають дуже низький вміст гумусу. Інтенсивна втрата ґрунтами органічної речовини (гумусу) свідчить про їх нераціональне використання. Одним із головних чинників порушення структури земельних ресурсів є надмірна розораність території за рахунок схилених

та малопродуктивних земель, збільшення частки деградованих земель, що призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення у структурі угідь, лісів, водойм, стійкості агроландшафтів і зумовило їх значну техногенну ураженість. Землі лісогосподарського призначення в області займають 697,6 тис. га, що становить 35% від загальної площі області, а за обґрунтованими нормативами повинні займати 21% [27]. До цього додалося значне скорочення обсягів внесення органічних добрив, порушення сівозмін та чергування у них культур, відхилення від оптимальних, науково обґрунтованих структур посівних площ.

Певною мірою дефіцит мінеральних елементів у ґрунтах компенсується внесенням органічних та мінеральних добрив. Проте, обсяги внесених і органічних і мінеральних добрив в масштабі Волинської області, як і в цілому по Україні, увесь час зменшувалися, а за останні десятиріччя це явище набуло катастрофічних розмірів.

Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах Волинської області станом на 1990 та 2018 рр. подано в табл. 2.2. Як видно із наведених даних, внесення органічних та мінеральних добрив зменшилося більше як у тридцять разів.

Таблиця 2.2. – Внесення добрив у сільськогосподарських підприємствах Волинської області [45]

Рік	1990	2000	2010	2018
Внесено під урожай звітного року, %	151,6	10,5	13,4	41,2
Частка удобреної площі, %	583	143	118	214
Внесено під урожай звітного року, тис. т	9907	1221	477	309
Удобрена площа, тис. га	156	22	11	12

Середньозважений показник ґрунту за вмістом азоту, що легко гідролізується у Волинській області складає 122,3 мг/кг ґрунту [27]. Азот є одним із найбільш важливих елементів у живленні рослин. Щодо вмісту у ґрунтах рухомих сполук фосфору, то найбільше, а це 34,30% площі ґрунтів області мають підвищений показник фосфору (101-150 мг/кг), дуже високий вміст фосфору мають лише 0,3% площі ґрунтів, низький – 8,9%. За видами поживних речовин у ґрунті

особливо гостра ситуація склалася з калієм, 43,2% площі ґрунтів території Волинської області характеризуються низьким вмістом калію [16]. Дефіцит поживних речовин у ґрунті, що погіршує якість земельних ресурсів, є характерним для усієї території України. Проте родючість ґрунту оцінюється не тільки за вмістом гумусу та поживних речовин у ґрунті, але і за величиною та сталістю врожаїв основних сільськогосподарських культур. Аналіз врожайних даних озимої пшениці, інших зернових культур та цукрових буряків у Волинській області за останні 30 років показує значні коливання їхніх рівнів. Якщо вирощування сільськогосподарських культур проводиться без дотримання ґрунтозахисної технології, то це теж призводить до повного виснаження земель. Родючі ґрунти зазнають забруднення засобами захисту рослин хімічного походження, викидами автомобільного транспорту, промислових підприємств тощо. Надзвичайно висока розораність земель, розвиток несприятливих фізико-географічних процесів у ґрунтах, значна техногенна шкода земельним ресурсам України роблять нагальною проблему їх раціонального використання і охорони. Зміни у структурі земельних ресурсів Волинської області ілюструє рис. 2.2.

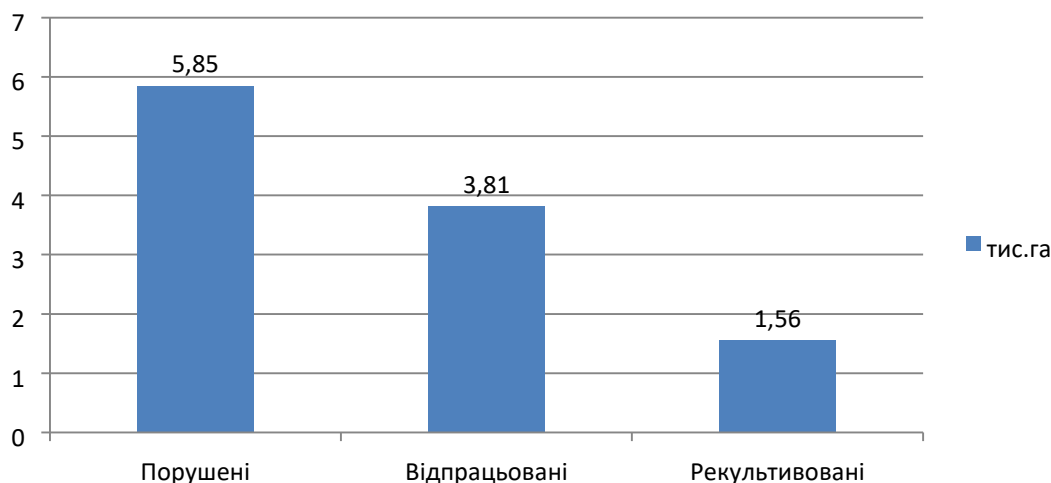

Рис. 2.2. – Порушені, відпрацьовані та рекультивовані землі Волинської області [16]

Порушені землі склали 5,85 тис. га (0,29% до загальної площі території), це масиви, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву виробничою діяльністю людини або через природні

явища згідно закону України «Про охорону земель». Відпрацьовані землі, як ділянки, де цілком чи лише певним чином завершені відпрацювання родовищ корисних копалин, будівельні та інші види робіт, пов'язані з порушенням ґрунтового покриву, становлять на Волині 0,19% від загальної території та лише 0,08% від загальної площі території області складають рекультивовані землі. Зауважимо, що порушені території підлягають обов'язковій рекультивації, тобто відновленню їхнього природного стану.

Всього у Волинській області нараховується 6,495 тис. га малопродуктивних земель, це 87,4% до загальної площі території області.

Деградовані землі складають 0,944 тис. га, або 12,6% площі території області.

Вказані масиви деградованих та малопродуктивних земель стосуються земель, які перебувають у державній та приватній власності. Отже, площі малопродуктивних орних земель, які необхідно вилучити зі складу ріллі, і надалі залишаються в обробітку.

У структурі деградованих земель Волинської області поширені землі (сілґоспугіддя) із кислими ґрунтами, площею 129,8 тис. га, - це 12,4% від загальної території краю та 44,00 тис. га займають перезволожені землі (4,2% від загальної площі території). Натомість, у 2018 році 0,2% від площі території регіону зазнали підтоплення [16]. Економічно та екологічно доцільне застосування земельних ресурсів вимагає уникання несприятливим природно-географічним процесам (ерозії, перезволоженості тощо), що протікають в ґрунтах. Це необхідно і тому, що в ґрунтах розвиваються несприятливі для господарювання процеси.

Оскільки як і малопродуктивні так і деградовані землі протягом останніх років не стали законсервованими, то це вимагає як найшвидшої розробки так і негайної реалізації такого проекту.

Стан земельних ресурсів Волинської області характеризуємо як дещо напружений. Високий рівень господарського і, передусім, сільськогосподарського освоєння земельних ресурсів є доволі високим. Спостерігається відступ від ви-

мог системи землеробства і технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур, швидке зниження обсягів внесення органічних і мінеральних добрив. Оцінка земельних ресурсів свідчить про тенденцію до погіршення майже за усіма якісними показниками: погіршується гумусовий стан ґрунтів, зменшується забезпеченість поживними речовинами, підвищується кислотність і, як наслідок, знижується їх родючість. Раціональне використання земельних ресурсів потребує запобігання несприятливим фізико-географічним процесам. Потенційна продуктивність земельних ресурсів характеризує максимально можливу ефективність їх використання в господарському комплексі загалом, що теоретично уже може бути досягнутим і на сучасному етапі розвитку продуктивних сил, але при забезпеченні оптимальної відповідності між фактичною структурою землекористування та історично сформованою специфікою місцевих природних, соціально-економічних та інших умов.

2.2. Динаміка структури земельного фонду регіону

Разом категорії земельних ресурсів, не зважаючи на їхнє цільове призначення і кінцеве використання і власності, складають єдиний земельний фонд. Розмір земельного фонду виступає критичним чинником облаштування території. Тому максимально ефективно використання землі є одним із ключових принципів раціонального використання площ, а розмір і структура земельного фонду – одним із найцінніших чинників розвитку.

Виявлення змін у структурі земельного фонду є актуальним не лише на національному, а й на регіональному рівнях. Тому варто детальніше розглянути структуру земельного фонду Волинської області, де важливим є аналіз земель за основними видами та угіддями як у просторовому, так і у часовому аспектах.

Земельний фонд Волинської області станом на 01.01.2020 року становив 2014,4 тис. га. Основу земельного фонду Волинської області складають сільськогосподарські угіддя – 1063,6 тис. га (52,8% до загальної площі території), що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель Волинської області та надмірну розораність її території.

Під лісами та лісовкритими площами зайнято 697,6 тис. га (34,6%), відкриті заболочені землі складають 115,7 (5,7%), під забудованими землями перебуває 61,6 тис. га (3,1%) території області, землі під водою становлять 45,5 тис. га (2,3%). На інші види земель припадає 30,4 тис. га (1,5%).

Структуру земельного фонду Волинської області відображає рис. 2.3.

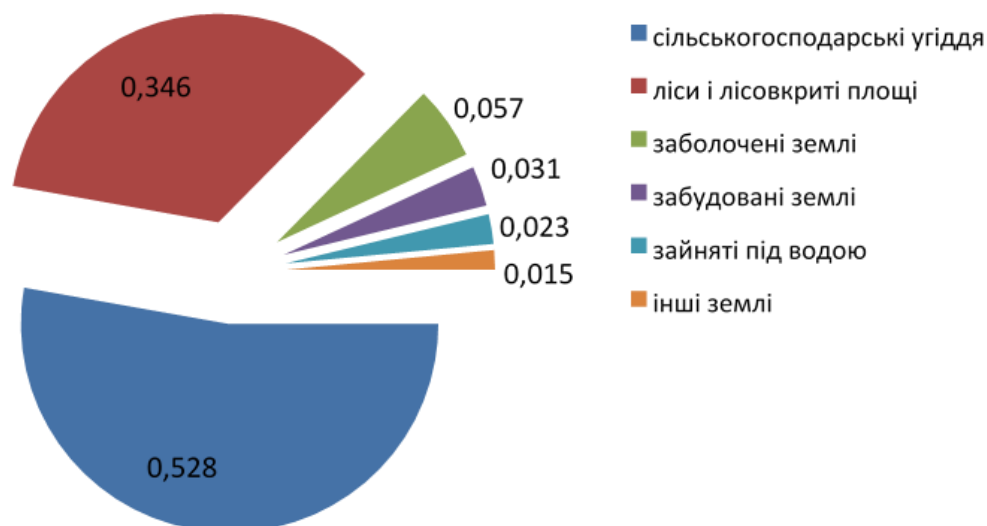

Рис. 2.3. – Структура земельного фонду Волинської області (%), [16]

Станом на 2000 р. площа земель сільськогосподарського призначення у Волинській області складала 1092,0 тис. га; 2010 р. – 1083,0 тис. га. 1063,6 га становлять землі сільськогосподарського призначення у 2018 році [45]. Отже, площі земель сільськогосподарського використання за даний період скоротилися на 37,5 тис. га.

Площа відкритих заболочених земель скоротилася на 3,1 тис. га. Землі під водою зросли, відповідно, на 2,5 тис. га. Позитивним, передусім, для еколого-географічної ситуації в регіоні є те, що землі зайняті під лісами та лісовкриті площі в динаміці мають тенденцію до збільшення. У 2000 році у структурі земельного фонду області ліси та лісовкриті площі склали 678,8 тис. га, за 22 роки такі площі зросли на 19,4 тис. га і відповідно станом на 2017 рік зайняли 697,6 тис. га. Забудовані землі у 2000 р. склали 57,0 тис. га земельного фонду області. В подальшому, в динаміці, відбувається їх росту: у 2010 – 59,2, у 2018 році під забудованими землями зайнято 61,6 тис. га, табл. 2.3.

Таблиця 2.3. – Структура земельного фонду Волинської області [45]

Рік	2000	2010	2018
Всього земель	2014,4	2014,4	2014,4
Землі с/г призначення	1092,0	1083,0	1063,6
Ліси та лісовкриті площі	687,8	695,1	697,6
Відкриті заболочені землі	116,1	116,7	115,7
Забудовані землі	57,0	59,2	61,6
Землі під водою	45,0	45,4	45,5
Інші землі	16,5	15,0	30,4

В даному випадку, вагомим стала присутність відкритих земель без рослинного покриву, до яких відносяться кам'янисті місця, яри та піски. За підстави оцінки структури землекористування нами встановлено, що у межах північної поліської частини Волинської області переважають території, які збереглися у природному стані (ліси та лісовкриті території, луки і пасовища), на півдні адміністративної області переважають антропогенно змінені землі сільськогосподарського призначення. Структуру земельного фонду Волинської області в динаміці подано в табл. 2.4.

Україна відзначається надзвичайно високим рівнем сільськогосподарської освоєності території, проте, є деякі відмінності на адміністративно-територіальному рівні країни – по областях, районах, і, навіть, територіальних громадах. Види земель Волинської області (тис. га) ілюструє рис.2.4.

Сільськогосподарські угіддя є основою сільськогосподарського землекористування. Аналізуючи використання земель, важливо оцінити частку і положення основних складових частин сільськогосподарських земель, тобто, ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей та пасовищ. Сільськогосподарські угіддя займають 52% від загальної території, однак їх площі у межах області розподілені нерівномірно.

Сільськогосподарські угіддя є основою земельно-ресурсного потенціалу. Аналізуючи використання земель, важливо оцінити частку і положення основних складових частин сільськогосподарських земель, тобто, ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей та пасовищ. Сільськогосподарські угіддя займають 52% від загальної території, однак їх площі у межах області розподілені нерівномірно.

Таблиця 2.4. – Динаміка структури земельного фонду Волинської області,
[16]

№	Основні види угідь	2000		2008		2018	
		Разом тис. га	% до заг. площі	Разом тис. га	% до заг. площі	Разом тис. га	% до заг. площі
1	Сільськогосподарські угіддя	1054,8	52,36	1051,4	52,2	1048,0	52,1
2	Ліси та лісо вкриті площі	687,8	34,14	694,7	34,49	697,0	34,6
3	Відкриті землі без рослинного покриття	17,1	0,85	15,0	0,74	14,6	0,7
4	Забудовані землі	57,0	2,83	58,2	2,89	60,7	2,9
5	Відкриті заболочені землі	116,1	5,76	117,0	5,81	115,7	5,8
6	Внутрішні води	45,0	2,23	45,3	2,25	45,5	2,3
7	Землі природоохоронного та рекреаційного призначення	36,6	1,83	32,8	1,62	32,9	1,6
8	Загальна площа області	2014,4	100	2014,4	100	2014,4	100

Рис. 2.4. – Структура земель Волинської області за видами використання (тис. га) [16]

Щодо значного рівня сільськогосподарської освоєності земель, то про це говорить кількість ріллі (33,4%). Саме орні землі (рілля) відіграють головну роль у структурі сільськогосподарських земель Волинської області. Орні землі у структурі земельного фонду складають найбільший відсоток на півдні області, що пов'язано із рівнинним рельєфом, поширенням опідзолених та чорноземних ґрунтів, достатньою для отримання гарних врожаїв кількістю тепла і вологи. Для

північної частини краю частина орних земель у їх загальній кількості не перевищує 20% [16].

Таким чином, загалом, у структурі сільськогосподарських угідь Волинської області власне рілля складає 33% (673,2 тис. га), сіножаті 8% (161,8 тис. га), пасовища 10% (201,7 тис. га) і багаторічні насадження 0,6% (11,7 тис. га) відповідно, рис.2.5 [18]. Хоча, зазвичай, у структурі земельноресурсного потенціалу інших областей держави сільськогосподарські землі не перевищують 50 %.

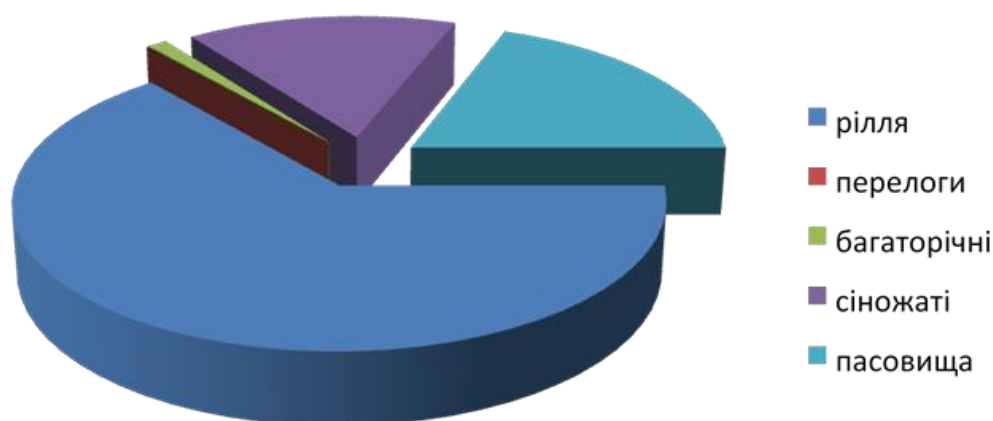

Рис. 2.5. – Структура сільськогосподарських угідь Волинської області, тис. га, за [18]

Важливо зазначити, що такий тип угідь, як перелоги, тобто землі, які перебували в сільськогосподарському вжитку під ріллею, проте є наразі покинутими, на території області відсутні взагалі.

Структура сільськогосподарських угідь регіону у (%) до загальної площі території подана у табл. 2.5.

Загалом в області нами спостерігається незначна тенденція щодо зменшення земель сільськогосподарського призначення та збільшення земель лісового фонду. Це відбувається за рахунок посадки лісових культур, самозаліснення, вилучення земель для несільськогосподарських потреб. Таким чином, у структурі усіх земель, в динаміці, у межах території Волинської області, незалежно від розмірів та типу господарського використання, зміни, що відбулися за останні роки не є принциповими.

Таблиця 2.5. – Структура сільськогосподарських угідь Волинської області (2019 р.) [18]

Сільськогосподарські угіддя	усього, тис. га	% до загальної площі території
рілля	672,3	33
перелоги	-	-
багаторічні насадження	11,7	0,6
сіножаті	161,8	8
пасовища	201,7	10
Усього сільськогосподарські угіддя	1047,5	52
Загальна територія	2014,4	100

Земельні ресурси, що виходять із поняття і є складовими земельного фонду області, мають першочергове значення у структурі сільськогосподарського землекористування Волині. Відповідно область належить до регіонів із відносно збереженими природно-територіальними комплексами.

З часом, власне, земельні ресурси як частина земельного фонду Волинської області зазнають певних змін, проте загальна площа земель залишилася незмінною.

2.3. Оцінка сільськогосподарського землекористування області в світлі адміністративно-територіальної реформи

«Земля - це основне національне багатство України та перебуває під її виключною охороною» [21]. Виступає як природним ресурсом, так і матеріальною базою для ведення господарської діяльності. Розглянемо структуру, розподіл, використання та динаміку сільськогосподарського землекористування на рівні адміністративно-територіальних одиниць, тобто районів, Волинської області до та після 2020 року, тобто до та після проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні.

У структурі земельного фонду Волинської області та її районів переважають сільськогосподарські землі. У структурі сільськогосподарських земель головними є такі сільськогосподарські угіддя як рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження.

До 2020 року адміністративно Волинська область, загальна площа якої 20100 км², мала у своєму складі 16 районів, площею від 645 (Іваничівський район) до 2265 км² (Маневицький).

Натомість з 01.01.2020 року, тобто на момент закінчення адміністративно-територіальної реформи, Волинська область включає чотири адміністративні райони – Володимир-Волинський, Луцький, Ковельський та Камінь-Каширський.

Нинішній Володимир-Волинський район (площа - 2579,3 км, населення - 17 осіб та 11 територіальних громад) утворений на базі колишніх Володимир-Волинського, Іваничівського, Локачинського та частини Турійського районів.

До складу Луцького району (площа – 5281,4 км, населення – 457287 осіб та 15 територіальних громад) увійшли Луцький, Ківерцівський, Горохівський, Рожищенський та частина Маневицького районів.

Натомість, Ковельський район (площа – 7708,7 км, населення – 269595 осіб та 23 територіальних громади) увібрвав колишні Ковельський, Любомльський, Ратнівський, Старовижівський, Шацький та частину Турійського районів.

Нинішній Камінь-Каширський район (площа – 4722,6 км, населення – 131592 особи та 5 територіальних громад) після реформи утворений на теренах Камінь-Каширського, Маневицького і Любешівського районів.

Здійснимо аналіз сільськогосподарського землекористування Волинської області до 2020 року.

Найбільшою площа сільськогосподарських угідь була на території Володимир-Волинського (включаючи міста Володимир-Волинський та Нововолинськ) – 96382 тис. га, Горохівського (86341,2), Луцького (з м. Луцьк) (81763,2) та Турійського районів (80196,9 тис. га), що пов'язано з наявністю на цих територіях сприятливих кліматичних та соціальноекономічних умов для ведення аграрного виробництва. Найменша частка сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду була у Шацького адміністративно-територіального району (21553). Це пов'язано з наявністю у районі значних площ земель природоохоронного призначення.

Провідне місце у структурі земельних угідь адміністративно-територіальних утворень Волинської області займали ліси та інші лісовкриті території. Частка лісів та інших лісовкритих площ у межах районів була:

- 6-17% – на території Луцького, Горохівського, Іваничівського та Рожищенського районів;
- 17-32% – Володимир-Волинський, Локачинський, Турійський райони;
- 32-36% – на території Любомльського, Ковельського, Старовижівського, Любешівського, Ратнівського районів;
- від 36-47% – Камінь-Каширського, Маневицького, Шацького та Ківерцівського районів.

Площа забудованих земель на території Волинської області значно різнилася за адміністративно-територіальними районами. Забудовані землі, включали землі під житловою забудовою, землі промислового призначення, землі комерційного, громадського та змішаного призначення, а, також, землі які використовуються для транспорту та зв'язку, технічної інфраструктури, відпочинку та інші відкриті землі. Найвища забудованість до 2020 року була характерна для території Луцького району (7923,6 тис. га), з яких площа забудови для м. Луцьк склала 3130,9, Ковельського (враховуючи площу забудов м. Ковель) – 6850,2, найменші площі забудованих земель - на території Іваничівського (2806,6) та Локачинського (1406,3) районів області.

На території Волинської області поширені відкриті заболочені землі. Найвища заболоченість була характерна для території Любешівського району, де площа боліт складала 28660 тис. км². На теренах Камінь Каширського району відкриті заболочені землі, зокрема низинні болота, охоплювали площу 12884 тис. га, Ратнівського (9506), Ковельського (8020), Любешівського (7772).

У структурі земельного фонду Волинської області наявні відкриті землі з незначним рослинним покривом, або без рослинного покриву, включаючи піски, яри, подекуди кам'яністі місця. Площа за даною категорією земель на території області варіює від 3027,7 тис. га (у бувшому Володимир-Волинському районі) до

113,4 на території Луцького району. Землі без рослинного покриву розташовані по території області нерівномірно.

Нерівномірне розміщення відкритих земель без рослинного покриву характеризує територію області як екологічно нестабільну. Такі землі переважають у північній частині області. Так доцільно окреслити ґрунтовогеологічні умови півночі Волинської області. Найбільша кількість земель без рослинного покриву була зосереджена на території колишнього ВолодимирВолинського району. Практично були відсутні порушені землі без рослинного покриву у південних та центральних районах області – Горохівському, Ківерцівському, Рожищенському.

Землі, зайняті під внутрішніми водами, тобто під природними водотоками, прибережними озерами, ставками, штучними водотоками та водосховищами, є доволі значними. Волинська область - багата на водні ресурси, які на початок адміністративної реформи 2020 р. займали чільне місце у структурі земельного фонду Шацького (7842,9 тис. га), Ратнівського (6048), Маневицького (3752,5), Любешівського (3541,6), Камінь Каширського (3365) районів.

Варто зауважити, що у структуру земельного фонду, як на національному так і регіональному рівнях включають землі природоохоронного призначення, оздоровчого та рекреаційного, історико-культурного призначення, які нами в роботі розглядаються як землі сталого використання.

У структурі сільськогосподарських угідь на 2020 р. основна роль належала орним землям (ріллі). Їх площа у структурі земельного фонду була найбільшою у південних, лісостепових районах, а саме для Горохівського (75308,8 тис. га) та Луцького (66049,3) районів. Це пов'язано, передусім, із сприятливими умовами для сільськогосподарського використання, зокрема, горбисто-рівнинним рельєфом, сприятливішими кліматичними умовами, вищою родючістю ґрунтів тощо. Відповідно, найменш господарськи освоєними є поліські райони області, де кількість орних земель у їх структурі не перевищує 20%. Найменше орних земель

зосереджено у Шацькому, Любешівському, Маневицькому та Камінь-Каширському районах. Це зумовлено високою лісистістю, заболоченістю, заозереністю та наявністю природоохоронних об'єктів [25].

Нами в роботі здійснено типологію адміністративно-територіальних районів Волинської області за часткою сільськогосподарських угідь у загальній площі земель у %. Таким чином, частка сільськогосподарських угідь на рівні 73-79 % була характерна для Горохівського, Луцького, Рожищанського та Іваничівського районів; у межах від 55 до 73% варіює для Локачинського, Володимир-Волинського та Турійського районів. 38-55% – для Любомльського, Ковельського, Старовижівського, Ратнівського та Ківерцівського адміністративних районів; на рівні 28-38% є частка сільськогосподарських угідь для Любешівського, Камінь-Каширського та Маневицького районів.

Оцінка земельно-ресурсного потенціалу Волинської області після 2020 року висвітлена у табл. 2.6, 2.7.

Таблиця 2.6. – Структура сільськогосподарських угідь Волинської області

Назва району	Сільськогосподарські угіддя, тис. га					
	всього	рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Володимир-Волинський	59478,58	45602,35	0,00	744,90	6678,1	7461,68
Камінь-Каширський	60551,66	31306,05	0,00	1091,24	13221,43	15638,19
Ковельський	62606,19	36262,13	0,00	464,30	12043,13	16970,27
Луцький	77593,00	53724,17	0,00	2730,27	5157,15	5591,16

Таблиця 2.7. – Структура несільськогосподарських земель Волинської області

Назва району	Забудовані території, га, або %	Відкриті, заболочені, га, або %	Відкриті без рослинного покриття, га, або %	Внутрішні води, га, або %	Всього
Володимир-Волинський	2525,35 або 0,69%	3172,355 або 0,87%	955,5275 або 0,26%	1256,89 або 0,35%	362930,1
Камінь-Каширський	3475,43 або 0,63%	16983,1 або 3,11%	1396,7 або 0,26%	3553,06 або 0,65%	545683,1
Ковельський	3325,68 або 0,43%	6942,58 або 0,89%	933,1816 або 0,12%	3968,09 або 0,51%	777850,8
Луцький	4134,33 або 0,61%	4784,576 або 0,71%	537,444 або 0,08%	2254,08 або 0,33%	673911,1

Аналіз цих даних та детальні висновки говорять про те, що орні землі найбільші площі території займають саме в Луцькому районі, оскільки до його складу увійшли південні, лісостепові райони, які і до того мали значні масиви таких площ. Така ж ситуація і з багаторічними насадженнями. Натомість, найменші площі ріллі стали характерними для структури земельного фонду Ковельського району, що пояснюється значними площами земель під водотоками, болотами, пасовищами (площі яких найбільші в області) та природно-заповідними територіями.

Площа під сіножатями найбільшою є у Камінь-Каширського району, що пояснюється сприятливими умовами для росту травостоїв на підтоплених рівнинних площах рельєфу.

Найвища забудованість після 2020 року є характерною для території Луцького району (4134,33 тис. га), найменша площа забудованих земель - на території Володимир-Волинського (2525,35) району області, що пояснюється входженням до їх складу районів з такими ж якісними показниками.

Найвища заболоченість характерна для території Камінь-Каширського району, оскільки він увібрав до свого складу найбільш заболочені північні райони, зокрема, Любешівський, де площа боліт складала 28660 тис. км².

Площа відкритих земель без рослинного покриву на території області найбільшою є у Камінь-Каширському районі до 1396,7 тис. га. Практично відсутні порушені землі без рослинного у Луцькому районі.

Землі, зайняті під внутрішніми водами займають чільне місце у структурі земельного фонду Камінь-Каширського (3968,09 тис. га) району. Найменше таких площ у Володимир-Волинському районі півдня області - 1256,89 тис. га.

Використання земель регіону великою мірою зумовлено ґрунтовокліматичними умовами, які, загалом, є сприятливими для ведення сільського господарства. Водночас нераціональне використання земельних ресурсів та необґрунтована система землекористування призвели до значної деградації ґрунтів, різкого зниження їх родючості і продуктивності сільськогосподарських культур. Загострилася й проблема охорони та раціонального використання земельних ресурсів.

Волинська область належить до регіонів з відносно добре збереженими природно-територіальними комплексами (геосистемами), хоча й наявними є значні відміни в їх освоєності для різних частин краю. Найперетворенішими є ландшафти півдня Волинської області, тобто її лісостепової частини. Проте питання раціонального використання й охорони земельних ресурсів залишається невирішеною проблемою і державного і регіонального рівнів, тому й потребує оцінки сучасного стану використання земельних ресурсів та аналізу регіональних особливостей землекористування на обласному рівні.

На основі аналізу різночасової структури землекористування виявлено такі особливості: в кордонах поліської частини Волинської області головують території, які збереглися у природному стані, а саме ліси та лісовкриті території, луки та пасовища; у південних лісостепових районах, навпаки – переважають антропогенно-змінені землі – землі сільськогосподарського призначення. Тут, також, більшою є частка забудованих земель, густіша дорожня мережа, а частка земель, зайнятих лісовими насадженнями, луками, пасовищами і болотами є суттєво меншою.

На підставі проведених досліджень можна констатувати, що головною проблемою земельного фонду Волинської області є його нераціональне використання, особливо це стосується земель сільськогосподарського призначення. Очевидно, що просторові ресурси адміністративно-територіальних районів Волинської області станом до 2020 рік значною мірою були розбалансованими через високе сільськогосподарське освоєння лісостепових районів області, інтенсивне використання сільськогосподарських угідь і лісового фонду та значну деградацію земель.

Велика за площею частка сільгоспугідь у структурі земельного фонду говорить про значну господарську освоєність території. Другу сходинку у структурі земельних ресурсів області займають ліси та інші лісовкриті землі. Третю позицію у структурі землекористування області займають відкриті заболочені землі, а, також, у межах деяких територій забудовані землі, води чи ліси. Від 0,1% по території області складають відкриті землі з незначним рослинним покривом,

або без рослинного покриття. У структурі земельного фонду по Волинській області загалом цей показник становить 0,7 %. В області та у всіх її районах такі види земель як частки загальної площі займають останнє місце.

Здійснений нами аналіз співвідношення сільськогосподарських угідь свідчить про характер використання землі на регіональному рівні та інтенсивність цільового використання сільськогосподарського землекористування. Сільськогосподарські угіддя Волинської області займають 52,8% від загальної площі території. Їх площі у межах області розподілені нерівномірно. Використання земель регіону значною мірою зумовлено ґрунтово-кліматичними умовами.

Структура сільськогосподарських угідь України в цілому та Волинської області зокрема подана в табл. 2.8.

Площа сільськогосподарських угідь у відповідності до ґрунтових зон Волинської області (за О. Стрішенець, Л. Ільїним, К. Павловим) є наступною [5,7]:

Таблиця 2.8. – Структура сільськогосподарських угідь України в цілому та Волинської області зокрема (станом на 2020 р.) [1]

№ з/п	Сільськогосподарські угіддя	Україна		Волинська область	
		площа, тис. га	% до загальної площі	площа, тис. га	% до загальної площі
1	Рілля	32 698	79	672	64
2	Багаторічні насадження	864	2,1	12	1,1
3	Сіножаті	2 294	5,6	162	15,5
4	Пасовища	5 283	12,8	202	19,3
5	Перелоги	190	0,5	0	0
Всього сільгоспугідь		41 329	100	1 048	100

– перша ґрунтова зона, де переважають дерново-підзолисті, дернові й болотні ґрунти, розміщена в поліських районах. Тут у земельному фонді сільськогосподарські угіддя сягають майже 46 % від загальної площі. На орні землі припадає лише 27,4 %, а на ліси та чагарники – 43 %;

– друга з переважанням дерново-підзолистих супіщаних ґрунтів в комплексі з дерновими карбонатними та болотними. У земельному фонді всі сільськогосподарські угіддя тут займають близько 64%, серед них на орні припадає 36%, а на сіножаті й випаси – 24%;

– третя зона – займає південну частину Волинської області має найбільший відсоток розораних земель і найменше природних кормових угідь. Сільськогосподарські угіддя становлять 82%, на орні припадає 68%, на природні сіножаті й випаси – близько 11%. Тут зосереджено найкращі ґрунти, здебільшого сірі, темно-сірі, опідзолені та чорноземні [5,7].

На території Волинської області сільськогосподарські угіддя займають площу 1048 тис. га. Рілля – площі землі, що систематично обробляються і використовуються для посіву різноманітних сільськогосподарських культур – істотно різняться за областями України. Волинська область знаходиться на 21 місці серед областей України за площею ріллі.

Варто зауважити, що земельні угіддя України, які систематично використовуються для одержання сільськогосподарської продукції становлять 41,4 млн. га (19 % території Європи), на рілля припадає 32,7 млн. га (27% території Європи). Наша держава належить до країн з високим показником освоєння земель і такий показник продовжує увесь час рости слідом за розвитком сільськогосподарського виробництва [22].

У порівняльному аспекті, площа ріллі в цілому по Україні становить 32,7 млн. га, в той час як по Волинській області – 672 тис. га. Багаторічні насадження займають 2,09% та 1,1% території відповідно. Сіножаті та пасовища на території Волинської області займають на 0,9% більше площі, ніж в середньому по державі. А якщо говорити про перелogi, то по Україні вони подані 0,5%, а по області – взагалі відсутні. Тобто в межах категорії сільськогосподарських земель Волинської області резерви відсутні, що вимагає раціонального використання сільськогосподарських угідь.

2.4. Екологічна збалансованість сільськогосподарського землекористування Волинської області

Загалом Волинську область можна вважати регіоном держави України, де ще залишилися збереженими природні геокомплекси, хоча за час інтенсивного природокористування її територією (більшою мірою це стосується південної частини) відбулося масштабне втручання антропогенних чинників [31]. А коли трансформація таких ландшафтних комплексів Волині зумовлена, передусім, її потужним сільськогосподарським освоєнням, то за поліпшення шляхів з природокористування області головним стає аналіз структури землекористування, стану агроландшафтів, вивчення місцевих територіальних умов створення антропогенної напруженості [31].

Варто зауважити, що екологічна збалансованість будь-якого регіону визначається сучасними науково обґрунтованими підходами і повинна бути орієнтованою на приведення території до такого стану, коли вона здатна максимально ефективно виконувати задані функції.

Першим етапом екологізації заданої території є визначення ландшафтно-екологічних пріоритетів її розвитку. Він полягає у ранжуванні видів функцій у порядку їхньої значимості для регіону. В сучасних умовах для усіх регіонів України найпріоритетнішими є природоохоронні (збереження біорізноманіття, підтримання стійкості природних систем) та антропоєкологічні функції (забезпечення належних природних умов життєдіяльності людей) [31].

Природоохоронні функції на території Волинської області виконують землі сталого використання. У структурі земель сталого використання на теренах Волинської області значно переважають землі природоохоронного призначення. Землі природоохоронного призначення переважали і на теренах колишнього Шацького адміністративно-територіального району, складаючи 33579,9 тис. га. Площі земель оздоровчого призначення наявні на території колишніх Ківерцівського, займаючи площу 83,2 тис. га та Ковельського (28,7 тис. га) районів. Площі земель рекреаційного призначення були наявні на теренах усіх адміністративних

районів області, за винятком Рожищенського та Локачинського районів, міст Володимир-Волинський та Луцька. Землі історико-культурного призначення переважали на теренах Ковельського, Луцького, Іваничівського районів, міст Луцьк, Ковель та Володимир-Волинський.

Частка земель сталого використання для більшості адміністративно-територіальних районів Волинської області складала менше 5%, що засвідчує про низьку екологічну збалансованість території. Найвищу екологічну збалансованість мали Шацький та Любешівський райони, враховуючи те, що частка земель сталого використання у них складала 45% та 15% відповідно, а найбільшу площу займали землі природоохоронного призначення.

Частка земель сталого використання для більшості адміністративнотериторіальних районів Волинської області складала менше 5%, що засвідчує про низьку екологічну збалансованість території. Найвищу екологічну збалансованість мали Шацький та Любешівський райони, враховуючи те, що частка земель сталого використання у них складала 45% та 15% відповідно, а найбільшу площу займали землі природоохоронного призначення.

Оцінка земель сталого використання у структурі земельного фонду Волинської області після 2020 року висвітлена у табл. 2.9.

Таблиця 2.9. – Землі сталого використання у структурі земельного фонду Волинської області після 2020 року

Назва району	Природоохоронні землі, %	Оздоровчого призначення, %	Рекреаційного призначення, %	Історикокультурного, %	Всього
Володимир-Волинський	6164,83 або 1,69%	1,77 або 0,0005%	25,145 або 0,07%	3,805 або 0,001%	362930,1
Камінь-Каширський	21653,95 або 3,97%	0,00 або 0,00%	59,52 або 0,019%	4,76 або 0,009%	545683,1
Ковельський	12680,54 або 1,63%	10,2 або 0,0013%	47,65 або 0,06%	16,829 або 0,02%	777850,8
Луцький	5317,78 або 0,79%	16,64 або 0,0024%	499,172 або 0,074%	73,53 або 0,009%	673911,1

Отож, землі природоохоронного призначення переважали у КаміньКаширському адміністративно-територіальному районі (21653,95 тис. га), оздоровчого

призначення – на території Луцького району (16,64 тис. га), історико-культурного призначення переважають у Луцькому районі (73,53 тис. га).

Наступним етапом оптимізації сільськогосподарського землекористування є оптимальна організація території, що зводиться до обґрунтування такої територіальної диференціації функцій (системи угідь), за якої максимально повно реалізуються природні потенціали геосистем [19].

Оскільки у структурі землекористування Волинської області провідна роль належить сільськогосподарському виробництву, то у даному випадку, за доцільне, вважаємо, визначити сільськогосподарську освоєність території Волинської області. Нами розраховано коефіцієнт сільськогосподарської освоєності для адміністративно-територіальних районів Волинської області як відношення площі сільськогосподарських угідь до загальної площі суші без урахування площ під водою та болотами та здійснено типологію районів з врахуванням даного показника. Сільськогосподарська освоєність території Волинської області у відсотках, 2020 року:

- 78-80% – Рожищенський, Луцький райони.
- 73-78% – Іваничівський, Локачинський райони;
- 64-73% – Володимир-Волинський та Турійський райони;
- 46-64% – Ківерцівський та Ковельський райони;
- 46-32% – Камінь-Каширський та Любешівський райони.

Середнє значення коефіцієнта сільськогосподарської освоєності для території Волинської області складало до 2020 року – 56,6%.

Екологічну сталість території загалом, руйнує ряд факторів: неналежний стан водних ресурсів, нераціональне використання схилів ґрунтів поблизу гідрографічної мережі, ерозійні процеси, позаштатне антропогенне та рекреаційне навантаження, серед яких одним із головних є значна розораність земельних угідь [38].

Тому вважаємо, вагомим, при визначенні екологічної збалансованості сільськогосподарського землекористування території визначити ступінь розора-

ності території як відношення площі ріллі та багаторічних насаджень до загальної площі земель. Ступінь розораності території характеризує ерозійну безпеку території [38].

Для усієї території Волинської області коефіцієнт розораності території земель становить 38,13%. Найвищий відсоток розораності земель Волинської області був до 2020 року характерним для південних лісостепових районів області: Горохівського – 69,2%, Луцького (68,8), Іваничівського (63,3), Локачинського (62,5). Поряд із діючими нормами, розораність земель на рівні 60-80% вважається несприятливою, 25-60% – умовно сприятливою і менше 25% – сприятливою [35]. Тому розораність для даних територій є високою і визначається як несприятлива.

На основі аналізу коефіцієнту розораності територію Волинської області оцінили як умовно сприятливу. Варто зауважити, що негативні аспекти землекористування на Волині почали ускладнюватися після великомасштабної осушувальної меліорації в 60–70-ті рр. минулого століття. Унаслідок меліорації площа сільськогосподарських угідь в області збільшилася на 200 тис. га, проте в наступні роки збільшилася площа дефляційно - небезпечних, кислих і змитих ґрунтів. Уже в роки незалежності країни значно знизився рівень технічної меліорації осушуваних земель через замулення осушувальних каналів, заростання їх чагарниками, забур'янення лук і пасовищ. Родючості ґрунтів великої шкоди завдає ерозія, якою уражено понад 20% площі сільськогосподарських угідь.

Дефляційно-небезпечних ґрунтів сільськогосподарських угідь в області нараховувалося 258,2 тис. га. У Волинській області також є 400 тис. га меліорованих земель. Однак односторонній підхід у здійсненні меліоративного впливу на земельні угіддя, грубі помилки в експлуатації меліоративних систем і неправильне використання їхніх площ часто негативно впливають на природне середовище. Дуже важливою проблемою й екологічною катастрофою на Волині є використання земель, забруднених радіонуклідами після аварії на ЧАЕС у 1986 р.

опадами із радіоактивної хмари, що й спричинило забруднення північної та східної частин області, 496,1 тис. га, а отже, на сьогодні потрібно вживати належних заходів для покращення становища [46].

Розораність сільськогосподарських угідь на нинішньому етапі описує інтенсивність сільськогосподарського виробництва та екологічну напруженість території. Значна розораність сприяє посиленню ерозійних процесів на схилістих ґрунтах, агрофізичну деградацію, дегуміфікацію, порушення біогенних процесів, забруднення довкілля, що, своєю чергою, зменшує продуктивність сільськогосподарських угідь.

Найвищий коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь був характерним для території Горохівського (88,34%), Луцького (86,48%), Локачинського (85,34) та Іваничівського (82,7) районів. Найнижчий коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь спостерігався на територіях Любешівського, Ратнівського та Любомльського адміністративно-територіальних районів Волинської області

Середній показник розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області складає 64,72%. У лісостепових районах цей показник є вищим. Значні масштаби розораності сільськогосподарських земель, що зрозуміло, є одним з основних факторів зростання швидкості ерозійних процесів, що, як наслідок, може призвести до знаного порушення складу ґрунтів [48].

Покращення екологічної ситуації із сільськогосподарським природокористуванням полягає в додержанні норм співвідношення площ ріллі, лук, лісу і вод. Піонерне застосування таких норм було зроблене іще В. Докучаєвим. Наразі є кілька науково-технічних досліджень щодо структури землекористування. Деякі фахівці вважають, що третину земель варто ввести до сільськогосподарського обігу, ще третю частину мати у напівприродному стані, і ще третину, власне, – у природному.

Відомо, що екологічну оптимізацію територій досягають через утворення цілого комплексу лісових насаджень. Тож у зоні мішаних лісів оптимальна ліси-

стість складає 23–40%, лісостепу – 17–23, степу 15–17%. У всіх поліських районах області лісистість відповідала нормі, крім Рожищенського (частка лісовкритих площ становила лише 11,98%). Що стосується південних районів, то тут ситуація була не настільки сприятливою: лісистість Луцького, Іваничівського, Горохівського районів не відповідала нормі для лісостепу. І це не зважаючи на те, що північна частина Луцького району є у поліській зоні. Володимир-Волинський, Локачинський, Ківерцівський райони, розташовані у двох природних зонах — площа лісів є належною для підтримання екологічної рівноваги [31].

Позитивний ефект на утворення екологічно стійких ландшафтів справляють і захисні лісосмуги, особливо разом із природними лісами. Такий стан речей поліпшує розподіл вологи на полях, тобто, зменшує поверхневий стік талих і зливових вод, сприяє зниженню інтенсивності водної ерозії та дефляції, перешкоджає поширенню патогенних організмів та шкідників культурних насаджень [31].

Великі масиви лісозахисних смуг були характерні для Луцького (80,7 га), Ковельського (53,3 га) і Горохівського (30,8 га) районів. У Володимир Волинському, Маневицькому, Камінь-Каширському, Локачинському, Любешівському, Ратнівському, Старовижівському районах полезахисні смуги були відсутні. Натомість, у цих районах наявними були інші захисні насадження. Однак в Любешівському районі у структурі земельного фонду не виділяли полезахисних лісосмуг та інших захисних насаджень [31].

Оптимально організована територія має бути не тільки високопродуктивною, а й екологічно безконфліктною, естетично привабливою. Для цього частка природних угідь оптимально має становити 60%, 35–40% – гранично допустима величина [34].

Порівняльні показники природних і господарських угідь у Волинській області складали десь 59,33 % до 40,67%, що загалом є оптимальним показником ландшафтної організації площ краю. Однак, не настільки сприятливою у всіх

районах області є ситуація [34]. От, у Горохівському, Іваничівському та Луцькому районах питома вага природних угідь не перевищувала 30%. Близьким за значенням був і Локачинський район – 32,5%.

Оцінка вищевикладених параметрів для структури земельного фонду Волинської області після 2020 року висвітлена у табл. 2.10, 2.11.

Таблиця 2.10. – Розраховані коефіцієнти земельно-ресурсного потенціалу адміністративних районів Волинської області

Назва району	Коефіцієнт сільськогосподарської освоєності	Коефіцієнт розораності території	Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь
Володимир-Волинський	70,373458227	54,1	76,72
Камінь-Каширський	34,05075018	17,77	52,12
Ковельський	50,751260065	27,02	55,30
Луцький	63,662663146	47,66	71,30

Таблиця 2.11. – Екологічна збалансованість адміністративно-територіальних районів Волинської області (за Т. Павловською) [48]

Показники еко-збалансованості районів Волині	Природні території, %	Лісовкриті площі, %	Співвідношення (рілля: природні кормові угіддя:ліси)			Частка с/г угідь у ЗФ, %	Частка ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, %	Частка ріллі у ЗФ (коефіцієнт розораності), %
Володимир-Волинський	38,97	19,17	1:0,42:0,39			69,19	75,20	52,27
Камінь-Каширський	77,44	50,16	1:0,93:2,92			33,37	51,57	17,23
Ковельський	65,39	36,78	1:0,83:1,56			42,23	54,81	27,24
Луцький	45,76	26,29	1:0,46:1,09			62,61	69,79	45,84
Волинська область	59,33	34,60	1:0,57:1,04			52,04	64,21	33,42

Сільськогосподарська освоєність території Волинської області у відсотках, після 2020 року: Володимир-Волинський (70,4%), Луцький (63,7), Ковельський (50,8), Камінь-Каширський (34,05%) адміністративно-територіальні райони.

Найвищий відсоток розораності земель Волинської області після 2020 року складає для: Володимир-Волинського (54,1%), Луцького (47,7),

Ковельського (27,02), що є несприятливими показниками. Лише для Камінь Каширського району, де 17,77% розораності землі, ситуація є сприятливою.

Показник розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області у відсотках, після 2020 року: Володимир-Волинський (76,7%), Луцький (71,3), Ковельський (55,3), Камінь-Каширський (52,1%) адміністративно-територіальні райони.

Співвідношення рілля/природні кормові угіддя/ліси для Волинської області, як і до 2020 року, є далекими від ідеальних. За районами це виглядає насьогодні так: Володимир-Волинський (1:0,42:0,39), Луцький (1:0,46:1,09), Ковельський (1:0,83:1,56), Камінь-Каширський (1:0,93:2,92).

Найбільші площі лісозахисних смуг характерні для Камінь-Каширського (50,16%), а найменші – для Володимир-Волинського (19,17%) районів.

Показник природних територій для Волинської області у відсотках, після 2020 року: Камінь-Каширський (77,44%), Ковельський (65,39), Луцький (45,76), Володимир-Волинський (38,97%) райони. Екологічно стабільні території, які могли б підтримувати агроландшафти у сприятливому стані, займають невелику площу. Під впливом нераціонального землекористування відбувається погіршення екологічного стану земельних ресурсів адміністративно-територіальних одиниць Волинської області.

Екологізації землекористування полягає у переході від затратного принципу природокористування до методів ресурсощадного господарювання, відмова від екстенсивного розширеного споживання природних ресурсів та забезпечення одержання максимальної користі за мінімальних витрат сировини, що залучається в цей процес, і незначному порушенні середовища життя. Одним із таких напрямів є консервація земель – тимчасове або постійне виведення порушених і малопродуктивних земель із господарського обігу (сільськогосподарського чи промислового) для відновлення їх родючості й екологічно задовільного стану ґрунтів [25].

Для території Волинської області пріоритетність функцій є наступною: природоохоронна – антропоєкологічна – агрогосподарська – водогосподарська – лісгосподарська – рекреаційна, рис. 2.7.

Згідно з оцінкою покомпонентної структури сільськогосподарського землекористування Волинської області, здійсненою В. П. Руденком, потенціал земельних ресурсів становить 55,2 % (домінуюче положення), водних – 18,0 %, лісових – 16,2 %, рекреаційних – 9,2 % [40].

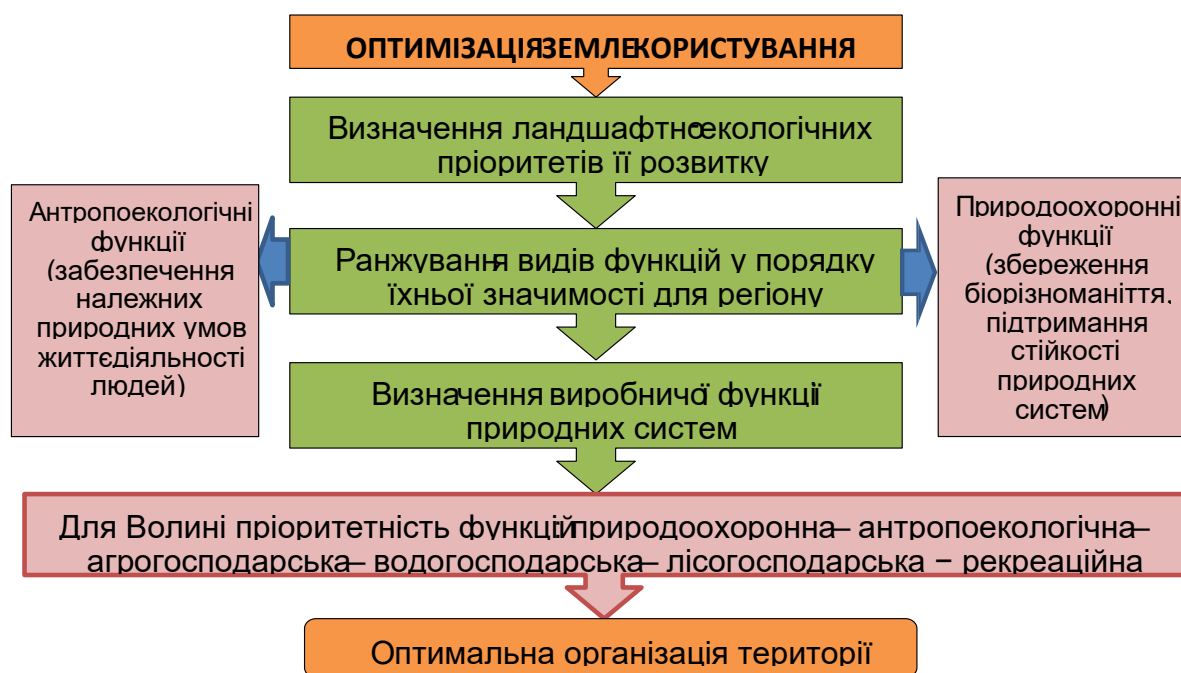

Рис. 2.7. – Екологізації землекористування для Волинської області [40]

За раціонального використання та охорони земельних ресурсів Волинської області особливе місце має посідати моніторинг земель, що передбачає систему спостережень за станом земельних ресурсів з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки та забезпечення відновлення родючості. Однією з актуальних проблем у сфері регулювання земельних відносин залишається проблема адміністративно-територіального устрою та встановлення меж населених пунктів, а саме проведення дійсної нормативної грошової оцінки земель населених пунктів і земель несільськогосподарського призначення за межами таких пунктів; здійснення якісної екологоекономічної оцінки ґрунтів та сільськогосподарських угідь регіонів і територіальних громад; проведення такої земельної реформи, яка б забезпечила збереження, відтворення та фінансування заходів з раціонального використання

й охорони земельних ресурсів. Умовою ефективного землекористування й як результат, в підсумку - якісна і екологічно безпечна сільськогосподарська продукція є раціоналізація усіх етапів її виробництва за допомогою застосування ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій.

Підсумовуючи результати оцінки структури землекористування, де визначалися співвідношення між сукупністю природних і господарських угідь, здійснена типологія адміністративних одиниць - районів Волинської області до 2020 року (за Т. С. Павловською [31]):

1. Для Волинської області, де 9 поліських районів (Любомльський, Шацький, Старовижівський, Ратнівський, Ковельський, Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький і Ківерцівський) віднесені до I-ої типологічної групи з найкращою структурою землекористування, частка природних угідь становила 60,1% і вище.

2. II-а типологічна група (зі сприятливою структурою земельних угідь) містить лише Турійський район.

3. До третьої типогрупи відносяться адміністративні райони з відносно сприятливою структурою земельних угідь, де частка природних угідь – 40,1-50,0 % - Володимир-Волинський і Рожищенський.

4. Четверта група включає лише один район – Локачинський. Адже тут частка природних угідь не перевищує 40,0%. Подібну структуру земельних угідь варто вважати несприятливою.

5. До п'ятої типологічної групи віднесені Іваничівський, Горохівський і Луцький райони, де є дуже несприятливою структура земельних угідь, а частка природних угідь є меншою від 30,0%.

Розповсюдження раціональних співвідношень природних і господарських угідь є характерним для Поліської низовини: Любомльський, Шацький, Старовижівський, Ратнівський, Ковельський, Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький і Ківерцівський райони). Райони з відносно оптимальними показниками цього критерію - це крайній південь Поліської низовини та частково північ Волинської височини: Володимир-Волинський, Турійський, Рожищенський

райони [31]. Територія з несприятливими співвідношеннями земельних угідь приурочена до височинної лісостепової частини краю: Іваничівський, Локачинський, Горохівський, Луцький райони.

Сукупно, оцінка територіальних відмін співвідношення природних і господарських угідь сприяла виявленню в межах Волинської області переважної більшості районів, які до початку адміністративно-територіальної реформи характеризувалися майже оптимальним розподілом структури земельних угідь (особливо в поліській частині краю). Головними факторами формування такої ситуації є історичні особливості заселення території, різниця у природних умовах та ресурсах поліської і лісостепової частин області. Поширення відносно родючих ґрунтів на півдні краю призвело до їх інтенсивного розорення і, відповідно, зменшення площ природних фітоценозів. Руйнація природних ландшафтів волинського лісостепу пов'язана, також, з освоєнням мінеральних ресурсів, зокрема кам'яного вугілля, природного газу, карбонатних порід, цегельно-черепичної сировини, а, також, із порівняно більшим селітебним навантаженням південної частини області.

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Проблеми використання земельних ресурсів

Сучасний розвиток техносфери і суспільства загалом, попри створення безлічі глобалізаційних благ, звісно супроводжується руйнуванням довкілля, внаслідок чого утворюється низка сучасних природно-антропогенних ландшафтів, які є побічним продуктом господарської діяльності людини. Заміна природних біоценозів агроценозами та антропогенними екосистемами спонукає до зменшення шару біогеоценотичного покриву, спрощення структури природних ландшафтів, погіршення водного балансу території, зниження фотосинтезуючої ефективності формуючого процесу, порушення структури земельно-ресурсного потенціалу [46].

Заходи з використання, охорони та відновлення земельних ресурсів Волинської області ґрунтуються на чинному земельному законодавстві, наукових дослідженнях, здійснених проектно-вишукувальними, науководослідними організаціями і вищими навчальними закладами. В Конституції України чітко зазначено, що земельні ресурси є основним національним надбанням і перебувають під особливою охороною держави.

Виключна роль у регулюванні земельних відносин, згідно з Конституцією України, відводиться Земельному кодексу України, Закону України «Про землеустрій», постановам Кабінету Міністрів України та Указам Президента України. Проте нормативно-правова база, що регулює використання, охорону та відновлення земельних ресурсів, залишається недосконалою. Внаслідок цього виникає безліч правових проблем з ефективного впровадження земельної реформи, а саме, перерозподілу земельного фонду, зміни його форми власності, вилучення із активного сільськогосподарського використання малопродуктивних, сильноеродованих та деградованих земель.

Зміна економіко-екологічної ситуації та утворення нових форм землекористування у Волинській області потребують більш детального дослідження, що

дало б змогу визначити основні напрями й конкретні шляхи підвищення ефективності землекористування. Назріла потреба вдосконалення правової бази з користування земельними ресурсами, що дозволить економічно доцільним чином регулювати систему природоохоронної діяльності.

В умовах сьогодення перед суспільством постає складне завдання організаційного характеру, що передбачає призупинення процесів руйнування ґрунтів, охорони і відновлення їх родючості, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок організації раціонального землеволодіння та землекористування. Занепокоєння викликає те, що нові сільськогосподарські організації, створені на засадах орендних відносин, переважно, практикують короткострокову оренду, яка призводить до виснаження ґрунтів і погіршення їх якісного стану [46].

Основним регулятором земельних відносин в Україні є Земельний кодекс. Але, загалом, нормативно-правова база, що стосується раціонального використання, відтворення та збереження природних ресурсів є недосконалою. Особливо актуальним є питання надання та вилучення земельних ділянок з користування на регіональному рівні.

Саме в регіонах України в процесі хаотичного перерозподілу земель, роздержавлення і приватизації земельного фонду, порушені сівозміни, подрібнені земельні масиви колишніх сільськогосподарських угідь, знищено межі та елементи контурно-меліоративної протиерозійної системи землеробства. Підвищену увагу щодо раціонального землекористування привертають області України, у господарському комплексі яких домінує сільське господарство, серед них і Волинська область.

На основі аналізу висновків науковців, фахівців-практиків та власних досліджень, варто зауважити, що головними проблемами, які гальмують розвиток земельних відносин та землекористування Волинської області є [46]:

- відсутність розроблених діючих проектів землеустрою та техніко-економічного аналізу з функціонування і збереження земель адміністративно-територіальних одиниць;

- повільна зміна та встановлення меж населених пунктів;
- затягування інвентаризації земель сільськогосподарського призначення;
- відсутність відомостей про правову основу їх використання й суб'єктів земельних відносин, включення земельних ділянок до статутного фонду Державного земельного банку:
 - нездійснення обліку земель населених пунктів і земель несільськогосподарського призначення за межами цих пунктів. Ці роботи проводили на старих планово-картографічних матеріалах 60–70 рр. минулого століття;
 - відсутність нормативної грошової оцінки земель населених пунктів не дає можливості органам місцевого самоврядування здійснити власні регулятивні повноваження зі створення належних умов і стимулів ефективного використання міських земель для формування фінансово-економічної бази населених пунктів за рахунок плати за землю;
 - відсутність нормативної грошової оцінки земельних ділянок несільськогосподарського призначення (крім земель лісгосподарського призначення) за межами населених пунктів. Бюджетне фінансування на проведення цих робіт відсутнє, а така оцінка проводиться за кошти юридичних і фізичних осіб за необхідності оформлення правовстановлювальних документів на землю;
 - незавершеність виготовлення державних актів на право власності на земельні ділянки на обмін документів на право на земельну частку (пай) через відсутність проектів землеустрою і організації земельних часток (паїв);
 - відсутність проектів землеустрою зі встановлення прибережних смуг і водоохоронних зон не дає змоги належно здійснити обмеження з використання угідь у кордонах водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, передбачених чинним законодавством, та здійснювати ефективний контроль за їх додержанням;
 - недостатнє фінансове забезпечення реалізації заходів земельної реформи;

- мінімальне залучення інвестицій та використання прогресивних технологій;
- невідповідність державної статистичної звітності;
- невпорядкованість дієвої системи державного управління земельними ресурсами;
- відсутність державних програм з регулювання земельних відносин та охорони земель [2,3].

Для якісного землекористування у Волинській області, серед процесів, що обумовлюють деградацію навколишнього середовища, велику загрозу становлять ерозійні процеси ґрунтового покриву. На розмив ґрунту впливає крутизна, довжина, площинна експозиція і форма схилу. Процеси розмиву починаються з крутизни схилу більше $1-2^\circ$. Розорювання схилів крутизною більше 2° може призвести до інтенсивного змиву ґрунту [13].

При вітровій ерозії потік повітря має здатність завдяки своїй підйомній і трансформуючій силі переносити частинки величиною $0,1-0,5$ мм, а дефляція розпочинається зі швидкості вітру $3-4$ м/с на супіщаних і $4-6$ м/с на легкосуглинкових ґрунтах. Дефляцію поділяють на дві фракції: пилювато-глинисту, що є періодичною, і пилювато-піщану – постійну. Часті відлиги взимку, коливання температур весною, незначна структурна стійкість малогумусних ґрунтів із легким механічним складом сприяють дефляційним процесам, особливо для осушених торфовищ. Після танення снігу, малосніжних зим, під час заморозків, сухої весни за швидкості вітру більше $3,5$ м/с, поверхня ґрунту піддається дефляції. Інтенсивність винесення частинок ґрунту сягає $1-2$ т/год з 1 га. [13].

На півдні Волинської області в межах Волинської височини домінує водна ерозія. Відсоток еродованих ґрунтів від загальної площі орних земель у трьох регіонах Волинської височини різний. Так, частково у Володимир Волинському районі він коливається в межах $1-30\%$, а, частково, у Луцькому – $31-50\%$. На півночі області наявні дев'ять полів дефляції піщаних ґрунтів, що знаходяться північніше широти Ковеля. З таких ґрунтів щороку пересічно виноситься до 5 т

грунту з 1 га, у Володимир-Волинському – у межах 15–20 т/га, а Луцькому – 30–40 т/га, тобто більше [3,4].

Загальна кількість слабо-, середньо- і сильноеродованих земель в області сягає 7,0; 3,0; 1,0%, відповідно. В усіх районах переважають слабо еродовані землі, їх частка становить 75%. Найбільше таких земель у Луцькому – 57,7 % і Володимир-Волинському – 49,2%. Середньодефльовані землі дуже поширені у Ковельському районі відповідно – 203 га або 0,26 %. Загальна площа слабодифльованих земель в області становить 1145 га, середньо- – 609 га, та сильно- – 55 га при загальній кількості 2109 га. Із дефльованих земель найпоширенішими є слабодифльовані. Сильнодефльовані виявлені тільки в Луцькому районі. В області загалом земель із крутизною схилів до 1° є 437 762 га, від 1 до 2° аж 77 042 га, від 2 до 3° – 33 118 га, від 3 до 5° – 35 455 га, а від 5 до 7° – 17 064 га [13].

Морфологічними ознаками еродованих водою ґрунтів є малопотужний гумусовий горизонт, світліше забарвлення їх поверхні, поява в окремих місцях материнських порід тощо. Для запобігання водній ерозії потрібно проводити такі заходи:

- фітомеліоративні: ґрунтозахисні сівозміни, лісонасадження на схилах полів;
- протиерозійний обробіток ґрунтів: оранка упоперек схилів, застосування щільовання й оранки із врахуванням висот рельєфу;
- спеціальні заходи затримання снігу й регулювання сніготанення: щити, куліси, ущільнення;
- агрохімічні заходи підвищення родючості земель: збільшення доз внесення органічних добрив як наслідок рівня змитості ґрунтів, використання оптимальних доз мінеральних добрив, вапнування кислих ґрунтів;
- посів сидеральних і парозаймаючих культур.

Вітрова ерозія поширена в північній частині області на дерновопідзолистих ґрунтах із піщаним гранулометричним складом, а, також, на осушених торфовищах.

Для боротьби з вітровою ерозією застосовують комплекс організаційно-господарських, протидефляційних, агротехнічних заходів, що охоплює створення багаторічних плодових насаджень разом із захисними лісонасадженнями, впровадження спеціальних заходів обробітку ґрунту, зокрема безплужного, розміщення культур упоперек напрямку переважаючих вітрів, перехресний спосіб сівби, ущільнення посівів, нормований випас худобою, особливо на схилах.

Згідно відомостей Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету України із земельних ресурсів в державі спостерігається тенденція до погіршення родючості ґрунтів, зокрема середній вміст гумусу знизився до 3,1%. Такий стан речей є неприпустимим явищем з через зростання у загальній структурі сільськогосподарського виробництва питомої ваги екстенсивних культур, які зумовлюють значне виснаження ґрунтів.

Раціональне використання сільськогосподарських земель має забезпечувати постійне відтворення родючості ґрунту, його продуктивної здатності без порушення стійкості агроєкосистеми. Аспекти відродження родючості ґрунтів мають бути завданням національної безпеки держави. Саме пріоритет максимального залучення земельних ресурсів над екологічно доцільним використанням площ і зумовлює порушення екологічної рівноваги території Волинської області [42].

Механізм державного управління земельними ресурсами потребує удосконалення. Доцільно, передусім, здійснити аналіз джерел негативного впливу на стан земельних ресурсів і виявити недоліки у галузі керування землекористуванням. Вкрай низьке фінансування природоохоронних заходів і нераціональне використання фінансових ресурсів зумовлює зростання впливу на власника та користувача землею у межах адміністративних утворень, а він змушений реалізувати відповідні заходи за власний кошт.

На рівні Волинської області, як і ряду інших областей України, проблемним залишається виконання інвентаризації, цей процес є дуже повільним і вимагає скрупульозного вивчення в умовах децентралізації [42].

Розподіл земель державної та комунальної власності, покращення нормативної грошової оцінки, спостереження, встановлення кордонів населених пунктів, схем і книг землеустрою, неясне положення меж міст і адміністративно-територіальних одиниць, нераціональне використання фінансового ресурсу, обмеженість контролюючих заходів дотримання вимог земельного законодавства та низька відповідальність є тими важливими чинниками, які мають гальмуючий характер [42].

Крім зазначеного, негативні тенденції у землекористуванні на території Волинської області, особливо її південних адміністративно-територіальних районів, пов'язані із наслідками широкого залучення земель до обробітку, порушенням оптимальних співвідношень між орними землями і природними угіддями, що стало причиною поширення деградації як сільськогосподарських угідь, так і інших природних територій (посилення ерозійних процесів, замулення і забруднення водойм, зникнення малих річок тощо). При цьому спостерігається тенденція до зниження гумусності ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення балансу поживних речовин у ґрунтах.

Екологічнобезпечне використання сільськогосподарського землекористування, як раціональне відтворення родючості ґрунтів і тому, зрозуміло, досягнення ресурсно-сировинної безпеки життєдіяльності людини належать до пріоритетних напрямів сучасності [42].

3.2. Засоби збереження сільськогосподарського землекористування

Ефективність управлінських рішень щодо використання земельних ресурсів виражається мірою раціоналізації землекористування. Під раціональним землекористуванням потрібно розуміти застосування угідь за їх цільовим призначенням, отримуючи більшість продукції за менших витрат на їх вирощування, без завдання шкоди довкіллю за відповідного рівня розвитку продуктивних сил і земельних відносин [49].

Сучасне використання земель на території Волинської області не спонукає до отримання належного природоохоронного і власне суспільноекономічного

ефекту, знижується економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь, погіршується їх екологічний стан. Поглиблення кризових явищ у землекористуванні є основною причиною погіршення ситуації в сільськогосподарському землекористуванні, недостатньому екологічному обґрунтуванні господарських рішень, їх спрямованості на досягнення, переважно, на економічних вигод, без врахування суспільних і охоронних факторів. Саме тому з метою раціонального використання сільськогосподарського землекористування, покращення землекористування, зростання його прибутковості та створення умов для становлення ринковоконкурентного сільськогосподарського виробництва на території Волинської області, необхідно вжити дієвих заходів з оптимізації структури сільськогосподарського землекористування із врахуванням вимог екологічної безпеки [49].

Використання сільськогосподарського землекористування адміністративних одиниць має робитися з допомогою вирішення низки заходів на всіх рівнях керування, щоб уникнути негативних природоохоронних явищ, вдосконалюють земельні відносини та зростає турбота за нераціональне та неефективне використання земельних ресурсів. Збереження сільськогосподарського землекористування спонукається групою факторів, що запобігають шкідливим екологічним явищам і виконують на різних рівнях від загальнодержавного до місцевого, а збереження ґрунтів, як система організаційно-господарських, технологічних, нормативно-правових та економічних заходів із забезпечення цілісності та еколандшафтних функцій ґрунтового покриву для відновлення родючості ґрунтів та їх захисту від забруднення.

Збереження сільськогосподарського землекористування зазначених території Волинської області передбачає вирішення наступних завдань [46]:

- підвищення ефективності та екологічної безпеки (приватними та державними організаціями) використання населенням земельних ресурсів;
- здійснення раціоналізації (оптимізації) землекористування та створення інвестиційно-привабливого та сталого землекористування;

- забезпечення хороших умов для належного і сталого розвитку всіх територій Волині та ефективного господарювання на землі;
- створення дієвої системи захисту прав власності на землю;
- підвищення ефективності використання і охорони земельних ресурсів;
- запровадження системи інформування населення та підвищення рівня суспільної свідомості з питань використання і охорони земель, функціонування ринку земель;
- поліпшення екологічної ситуації в регіонах та забезпечення її контролю;
- здійснення перерозподілу земельного фонду областей між сферами економіки, керуючись придатністю земель для застосування у групі різних за цільовим призначенням земельних категорій;
- оптимізація структури земельних угідь;
- зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення;
- здійснення консервації деградованих і малопродуктивних земель;
- проведення рекультивації порушених земель із їх залученням до господарського обігу;
- завершення розробки землеустрою з техніко-економічним обґрунтуванням застосування та охорони земель і забезпечення схем раціонального використання і охорони земель, перерозподілу земель з урахуванням актуальних і перспективних потреб громади;
- завершення інвентаризації земель, створення об'єктів і окреслення меж водного, природно-заповідного, рекреаційного та історико-культурного фондів, прибудинкових територій, земель у межах охоронних, санітарнозахисних зон і зон особливого режиму землекористування;
- оновлення меж населених пунктів відповідно до містобудівної документації областей;

- встановлення прибережних захисних смуг, що дозволить врешті решт визначити компетенцію місцевих рад і органів виконавчої влади при розпорядженні землями, сприятиме належному оподаткуванню територій і додатковим бюджетним надходженням, а також забезпечуватиме подальше впорядкування територій із визначенням перспектив розвитку територіальних громад;
- здійснення подальшого розвитку інфраструктури ринку землі та удосконалення місцевої (регіональної) нормативної бази, налагодження постійного моніторингу цього процесу;
- удосконалення дієвої системи платежів за землю;
- формування інституту раціонального використання земель, пов'язаного з їх охороною, і забезпечення екологічної збалансованості землекористування;
- підвищення ефективності оренди землі, особливо в сільському господарстві.

Варто б було перейняти певний досвід (на прикладі країн Європейського Союзу) щодо інтенсифікації земельних відносин і врахувати деякі пріоритети:

- визначення на законодавчому рівні ґрунту як обмеженого ресурсу, що зазнає негативного впливу довкілля;
- розроблення заходів з підтримання екологічного балансу ґрунтів та інших природних ресурсів;
- виділення низки принципів, спрямованих на попередження забруднення ґрунтів;
- приділення достатньої уваги питанню створення належної інформаційної мережі;
- проведення подальшої розробки та впровадження охоронного законодавства з метою досягнення високих нормативів якості ґрунтів.

Отже, особливістю раціонального землекористування території Волинської області повинен стати перехід від витратного принципу природокористуючих до природозберігаючих методів господарювання, відмова від екстенсивного

розширеного користування земельних ресурсів, одержання максимальної користі при мінімальному використанні сировини, що залучається в цей процес при незначному порушенні середовища життя [47]. Як один із таких напрямів – консервація земель, тобто тимчасове або постійне виведення з господарського обороту (сільськогосподарського чи промислового) земель для відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів. Прикладом може бути консервація земель ВолодимирВолинського району Волинської області, переважаючим видом якої є сільське, лісове та рибне господарство [12]. Крім того, умовою ефективного землекористування і отримання якісної екологічно безпечної сільськогосподарської продукції є екологізація усіх складників її виробництва за допомогою застосування ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій використання, застосування хімічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив.

З використанням системи сталого землекористування можливим є оптимальне співвідношення між економічним ростом, раціональним використанням земель, досягненням належних матеріальних і духовних потреб населення. Для досягнення сталого розвитку землекористування важливим є дотримання таких принципів як: раціоналізація землеволодіння та землекористування, охорона земель та своєчасна ліквідація і попередження негативного впливу деградованих земель на здоров'я і добробут населення, навколишнє середовище, забезпечення соціально-економічних інтересів.

3.3. Оптимізація розвитку сільськогосподарського землекористування

Україна потребує зміни шляхів прийняття управлінських рішень у галузі захисту навколишнього середовища. Значна роль в цьому процесі належить формуванню ефективних економіко-екологічних засад сільськогосподарського землекористування. Наявна в Україні система організації та управління у сфері природокористування не забезпечує узгодженості економічних та природоохоронних цілей в масштабах країни та її регіонів і, відповідно, реалізації оптимальних економіко-екологічних управлінських рішень. Наявність зазначених про-

блем вимагає продовження та поглиблення наукових досліджень стосовно формування якісно нової ідеології економіко-екологічних засад використання земель.

Механізм розвитку земельних відносин поєднує інструменти й методи адміністративно-законодавчого, фінансово-економічного, організаційного та суспільно-психологічного заходів для одного середовища економічної, екологічної та соціальної сторін сталого розвитку суспільства [9].

Вивчення проблем раціонального еколого-економічного землекористування говорить про те, що необхідним є досягнення трьох завдань: еколого-економічної оцінки ведення землеробства, визначення еколого-економічних втрат, спричинених нераціональним землекористуванням та розробка пропозицій з відповідальності землекористувачів за відтворення або втрату родючості ґрунтів [9].

Перше завдання присвячене вирішенню проблеми еколого-економічної оцінки ведення землеробства. Більшість науковців і практиків вважає, що економічна ефективність сільського господарства є раціональним використанням землі. Тобто, ефективність землекористування стає економічною категорією відображення дії об'єктивних економічних і біологічних законів зростання результативності використання земельних ресурсів. Економічна ефективність показує кінцевий результат використання земельних ресурсів як засобу і предмету праці, ще вона означає отримання найбільшої економічної вигоди з одиниці земельної площі при оптимальному використанні земель, що забезпечує мінімізацію затрат коштів [9].

Концентрація уваги на економіко-екологічній безпеці в галузі землекористування, збереження її якісних характеристик, переважно, зумовлене саме періодом договорів оренди землі. Безумовно, за нетривалої оренди землі економічно та матеріально нераціонально вкладати додаткові фінансові ресурси для зростання ґрунтової родючості, захисту земель сільгосппризначення від ерозії та проведення інших робіт [9].

Друге завдання присвячений визначенню еколого-економічних втрат, викликаних нераціональним землекористуванням. Втрати родючості ґрунтів характеризуються натуральними (екологічна складова) та вартісними (економічна складова) показниками, такими як площі порушених і забруднених ґрунтів (за видами забруднення), маса втраченого гумусу, ґрунту, поживних речовин [9].

Третє завдання відноситься до розробки пропозицій з відповідального ведення землекористування та відтворення при втраті родючості ґрунтів. Коли землекористувач під час господарювання на землі вживав ґрунтоохоронних заходів, що сприяли підвищенню родючості ґрунтів, йому необхідно було частково компенсувати витрачені кошти. Оцінка підвищення родючості ґрунтів має встановлюватися взгідно даних агрохімічного паспорта земельної ділянки або поля [28].

Для Волинської області ефективно господарське використання земельних ресурсів ускладнюється проблемами, викликаними вітровою та водною ерозією ґрунтів, проведенням меліоративних робіт, нераціональним використанням засобів механізації, забрудненням земель промисловими відходами, радіоактивними речовинами тощо [28].

Інтенсивне використання земельного фонду без урахування екологічного аспекту приводить до порушення агроекологічної ситуації. Для території Волинської області характерне високе антропогенне навантаження на землю та загалом на природне середовище. Загальна площа еродованих земель в області досягає 25,8% від площі угідь. За останні 20–25 років вміст гумусу знизився з 3,5% до 1,5%. Середній показник процентного вмісту гумусу становить у Володимир-Волинському районі 1,53%, а у Луцькому – 1,66%, що відповідає низькому вмісту [38].

Земельні ресурси Волинської області практично не мають резерву для додаткового введення площ у сільськогосподарський обіг, а особливо для трансформації в орні землі, за рахунок відсутності перелогів на території. Шляхом трансформації простежується тенденція підвищення якості сільськогосподарських

угідь. Разом з позитивною трансформацією є і ерозійні процеси, тобто наявний негативний антропогенний вплив, що скорочує частку цінних угідь.

Збитки від ерозії ґрунтів визначаються зниженням їх родючості, зменшенням урожайності через винесення поживних речовин із ґрунту та добрив і пов'язане із цим забруднення водних джерел, замулення заплав рік, ставків, осушувальних каналів. Це свідчить про необхідність розробки принципово нових ґрунтозахисних систем землеробства. До таких варто віднести контурно-меліоративну організацію території [33].

Недосконалість структури земельних угідь супроводжується дефіцитом гумусу в ґрунті, де він є біоенергетичною основою родючості та регулятором усіх процесів. До розорювання у більшості ґрунтів Волинської області містилось 9–10% гумусу, а нині – лише 2,5–3% і менше. Фактичний стан землекористування у Волинській області негативно впливає на ґрунтову родючість, що приводить до екологічної кризи. Широкомасштабне використання земельних ресурсів зумовлює необхідність ефективного використання земель. В сучасних умовах формується природоруйнівний техногенний тип агропромислового комплексу. Невпинне зниження ґрунтової родючості є одним із показників деградації ґрунтів.

Динаміка економічної ефективності використання, відтворення та збереження земельних ресурсів Волинської області, останнім часом, характеризується суперечливими тенденціями, які зумовлені дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. Оцінка родючості земель та визначення ефективності використання землі ґрунтуються на виході продукції з одиниці земельної площі. Економічний ефект можна одержати шляхом запобігання збиткам через зниження якості продукції в аграрному секторі, витрат на ліквідацію наслідків забруднення у сільському господарстві, витрат сировини, підвищення затрат на відновлення нормального стану природного середовища.

Економічна ефективність виявляється в одержанні певного ефекту під час використання ресурсного потенціалу території за відповідний проміжок часу,

зменшенні затрат на відтворення належного стану довкілля за результатами підвищення ефективності з його охорони та розширеного відтворення ресурсів [33].

Основним показником ефективності використання землі є оцінка родючості. Під час розрахунку ефективності необхідно визначити весь додатковий чистий дохід. Він створюється за рахунок поліпшення культури землеробства, зниження загальних витрат, поліпшення структури посівів. Ефективність економічного використання земель є одним із вагомих аспектів еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів.

За умови загострення екологічної ситуації великого значення набувають оцінка й управління екологічною ефективністю використання земельних ресурсів. Екологічна ефективність зменшує витрати на ліквідацію наслідків інтенсивного антропогенного впливу та втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів [33].

Результати агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель області показують, що сьогодні продовжуються процеси деградації ґрунтів, погіршується їх загальноекологічний стан, агрофізичні, агрохімічні властивості та біопродуктивні функції. Екологічна ефективність використання, відтворення і охорони земельних ресурсів відображається у масштабах збереження та темпах відтворення природної родючості ґрунтів, що забезпечує вирощування екологічно чистої продукції.

Сутність ефективності використання землі полягає в знаходженні оптимуму між екологічним та економічним підходами до використання земель. Розораність сільськогосподарських земель має тенденцію до поступового зростання. Агроекологічна оцінка за високого антропогенного навантаження знижується. Скоротились обсяги внесення органічних і мінеральних добрив. Зменшився вихід валової продукції.

Науково обґрунтоване раціональне використання земельних ресурсів можна забезпечити шляхом оптимізації структури землекористування, впровадження найновіших технологій вирощування екологічно чистої продукції.

Науковець В. Боклаг [8] вважає, що кроки з покращення земельного фонду України повинні передбачати:

- заходи з інвентаризації і сертифікації усіх земель, водних ресурсів, надр, земель у межах населених пунктів;
- створення раціональної структури земельних ресурсів за категоріями, призначенням, формами власності, регіонами з урахуванням сучасного стану справ, суспільних та економічних потреб і перспектив розвитку, вимог економічної безпеки, інвестиційної зацікавленості, дотримання екологічної стійкості територій;
- оновлення науково обґрунтованої моделі, системи норм і стандартів користування сільськогосподарськими землями, лісовими та водними ресурсами, надрами, забудованими землями, рекреаційними зонами тощо; забезпечити чітке дотримання таких норм і стандартів;
- правове започаткування системи економічного стимулювання зростання площ земель природоохоронного та рекреаційного призначення, стимулювання заліснення непридатних для сільськогосподарського виробництва площ, скорочення територій інтенсивного сільськогосподарського використання, через переведення їх у природні кормові угіддя для раціональнішого їх використання і збереження.

В переліку кроків, спрямованих на утворення ефективних сільськогосподарських господарств, важливе місце належить землеустрою. Загалом важливість розвитку землеустрою зумовлена тим, що його метою є створення організаційно-територіальних і виробничих умов, які б допомагали більш ефективному використанню усіх земельних сільськогосподарських угідь.

На нашу думку, однією з причин неякісної розробки проектів землеустрою є короткотермінова оренда земельних ділянок, а це сприяє загалом виконувати заходи з раціонального використання та охорони земель землекористувачем на орендованій земельній ділянці. Тому, найбільш раціонально виправданим є започаткування на загальнодержавному рівні терміну оренди не менше періоду заміни сівозмін для запровадження заходів з організації території.

Наукові вишукування з технологій проектування систем сівозмін доводять необхідність організації інноваційних заходів для створення передумов високої еколого-економічної ефективності використання орних земель. Таке природоохоронне обґрунтування сівозмін має включати такі частини: визначення території масивів екологічної придатності земель для вирощування сільгоспкультур; вибір видів і кількості сівозмін; розміщення сівозмін і посівів культур із врахуванням екологічної придатності земель для їх вирощування; визначення природоохоронної ефективності системи сівозмін.

Найголовнішим напрямом екологізації використання земель стала організація проведення землеустрою як сукупності суспільно-економічних та екологічних заходів із регулювання земельних відносин та раціональну організацію території [21]. Землеустрій має передбачати розробку загальнодержавних і регіональних комплексних програм з користування і охорони земель, а на місцевому рівні - проведення робіт з відведення земельних ділянок, створення нових та впорядкування існуючих землеволодінь. Даний проект буде служити головним орієнтиром і бізнес-планом розвитку із землекористування.

При розробці плану землеустрою має бути розроблена чітка система сівозмін, адаптована до регіональних і місцевих умов, виходячи зі спеціалізації господарства та охорони навколишнього середовища. За цього проекту обґрунтовується склад земельних угідь, розміщення елементів інженерної інфраструктури з періодичним корегуванням та уточненням, виходячи із внутрішніх можливостей та ресурсів певного землекористування.

Під впливом сільськогосподарського землекористування, земельні угіддя несуть перелік навантажень, в процесі яких відбуваються негативні зміни їх ґрунтово-меліоративного стану та порушення екологічної стійкості земель.

Кожен з видів земельних угідь при якомусь виді економічної діяльності має бути раціонально та ефективно використаний в утворених територіальних громадах. Варто задля цього проводити глибоку еколого-економічну оцінку використання земельних ресурсів для своєчасного виявлення можливих екологічних проблем і започаткування корисних механізмів з їх вилучення.

За нинішніх умов використання земельних ресурсів, в новостворених територіальних громадах та за перебігу децентралізації і неврегульованої господарської діяльності, важливим є розроблення ефективного екологоекономічного механізму забезпечення раціонального використання, відтворення меліорованих земель та ефективного запровадження економічних важелів регулювання діяльності землекористувачів та землевласників за оптимізації структури посівних площ і покращення стану меліорованих земель.

Застосований нині між- і внутрігосподарський землеустрій, що являє собою найбільш ефективний інструмент модернізації землекористувань, приведення до відповідності використання землі та організації виробництва і стабілізації низки земельних відносин, теж не використовується повною мірою [8].

Природоохоронні інструменти варто розглядати при реалізації розробленого еколого-економічного механізму із нормування та регулювання впливу господарської діяльності землевласників та землекористувачів в новостворених об'єднаних територіальних громадах.

Щодо кроків сталого розвитку земельного фонду області, і, зокрема, меліорованих земель, то розробка та впровадження еколого-економічного механізму із забезпечення їх стійкості та раціонального землекористування в новостворених об'єднаних територіальних громадах за умов децентралізації є можливою через впровадження системи екологічного менеджменту певних структурних складових: інструменти для досягнення стійкого розвитку; кроки з досягнення стійкого розвитку; правове та інформаційне забезпечення переходу на шлях сталого розвитку.

З огляду на особливість сільськогосподарських земель як головного засобу виробництва в сільській сфері, за сучасних умов варто виділити один із кількох факторів раціонального землекористування, як важливого елемента раціонального управління земельними ресурсами. Таким є належний контроль за станом земель, їх раціональним використанням та охороною [8].

Своєю чергою, досягнення питань з охорони ґрунтів базується на різних показниках їх належного стану, що визначає якість угідь, регламентує рівень

програмованої врожайності вирощених культур, відображає перебіг їх неминучих змін. Отримання якісних характеристик ґрунту дозволяє провести постійно діючий еколого-агрохімічний спостереження за ґрунтами. Базисом для вирішення питань з охорони, збереження і поліпшення родючості ґрунтів є об'єктивна оцінка їх фактичного стану, всебічне дослідження кількісних і якісних параметрів та ознак. Отримання банку даних про специфічні параметри ґрунту, та дослідження їх змін в розрізі часу забезпечує природоохоронний моніторинг ґрунтів, який є складовою частиною загальнодержавного спостереження за навколишнім середовищем [8].

Головним фактором якісного землекористування є налаштування контролю з боку державних землеохоронних органів за дотриманням чинного законодавства з природоохоронного раціонального використання продуктивних земель землевласниками та землекористувачами, використовуючи усі можливі заходи як стимулюючого, так і примусового характеру. Також корисним є здійснення постійного екологічного спостереження і підвищення рівня суспільної відповідальності при землекористуванні [47].

Найповніша оцінка природного і господарського стану земельних ресурсів досягається системою державного земельного кадастру, за яким доцільним є науково обґрунтовано розв'язувати питання з організації раціонального землекористування. Останнім часом виникла необхідність введення нової складової, такої як реєстрація землеволодінь, землекористувань і об'єктів нерухомості, яка відображає правовий статус і господарський стан використання земель за цільовим призначенням.

Реєстрація землі сприятиме вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Продумана і дієва система реєстрації може забезпечити підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, а ще і захист прав на нерухоме майно, що значним чином формує потенційні можливості аграрного сектора у ресурсному забезпеченні [47].

Загалом, підсумовуючи викладене, нами констатовано, що з метою покращення та раціоналізації землекористування, земельних відносин та *розвитку земельно-ресурсного потенціалу території* на прикладі адміністративно-територіальної одиниці - Волинської області - необхідним є виконання низки завдань, першочерговими серед яких є:

- впорядкування ринку землі;
- реформування системи платежів за землю;
- захист прав власності на землю;
- покращення використання та охорони земельних ресурсів;
- наведення ладу в системі інформування населення з функціонування ринку земель;
- зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення;
- оптимізація деградованих і малопродуктивних земель;
- рекультивація техногенно порушених земель;
- завершення землеустрою та інвентаризації земель;
- відведення прибережних захисних смуг.

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1 Загальні відомості

Проблема взаємодії суспільства і природи, її регіональні особливості та загальні закономірності завжди були в центрі уваги громадськості. В наш час ця проблема набула нового змісту, ускладнилась, наслідки якої вплинули на стан навколишнього середовища.

Охорона навколишнього середовища являє собою форму відносин між суспільством і природою. Вона здійснюється різними засобами: економічними, правовими, науково-технічними, санітарно-гігієнічними, біологічними та іншими.

Проблема охорони навколишнього середовища зводиться до вирішення двох завдань:

- організації раціонального природокористування;
- забезпечення чистоти природних (екологічних) систем.

При здійсненні різних видів діяльності суб'єкти господарювання використовують різноманітні природні ресурси: землю, воду, корисні копалини тощо. Проте ресурси ці обмежені. Обмеженість природних ресурсів була і залишається головною проблемою.

Раціональне природокористування означає розробку та здійснення концепції і конкретних заходів щодо раціонального використання і відтворення природних ресурсів, гармонічну взаємодію суспільства і природи, людини і навколишнього природного середовища.

Завдання організації раціонального природокористування вирішується шляхом:

- оптимального розподілу ресурсів між різними господарськими цілями;
- використання технологій, що зберігають ресурси;
- проведення заходів щодо поповнення природних ресурсів.

4.2. Охорона та раціональне використання ґрунтів

Законом України «Про охорону земель» визначено, що охорона ґрунтів – система правових організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих

на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій, інших агротехнічних енергозберігаючих технологій систем землеробства та забезпеченням екологічної безпеки довкілля.

Зараз країна вже шукає вихід із ситуації, яку створили ми самі своїм егоїстичним, споживацьким інтересом до ґрунту, що суперечить законам цілісного і гармонійного функціонування біосфери. Саме такий, споживацький підхід у землекористуванні панує на теренах нашої держави, про що свідчить погіршення якісного стану ґрунтів України протягом останніх десятиліть. Тому для вирішення ситуації, що склалася в землекористуванні, необхідно нагально вжити ряд заходів, зокрема на законодавчому рівні.

Не можливо зупинити технічний прогрес, видобуток корисних копалин, будівництво населених пунктів, підприємств, через що зменшується земельний фонд і порушується навколишнє середовище. Тому вже сьогодні перед людством взагалі та Україною зокрема постає першочергове завдання — знайти шляхи порятунку землі як середовища нашого існування.

Суттєвим кроком у вирішенні цієї проблеми буде прийняття Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості». Крім того, необхідні Загальнодержавна програма охорони родючості ґрунтів, Загальнодержавна програма великомасштабного ґрунтового обстеження, а також прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про нормативи якісного стану ґрунтів», видання наказу Мінагрополітики України «Про затвердження форми Книги історії полів та Порядку її ведення» тощо.

Охорона земель передбачає: захист земель від водної та вітряної ерозії, солей, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, висушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва та інших процесів руйнування.

Земельний фонд є основним багатством, що є базисом для ведення господарської діяльності, просторовим середовищем, яке забезпечує населення територією проживання та обслуговування. В результаті такого користування відбувається трансформація природних ландшафтів та антропогенних компонентів.

4.3. Охорона і раціональне використання водних ресурсів

Проблема забезпечення належною кількістю і якістю води є однією з найважливіших і має глобальне значення. В природі відбувається постійний кругообіг води, котрий забезпечується за рахунок випаровування, транспірації води рослинами, випадання опадів. В природі відбувається процес кругообігу води, в результаті чого транспортується тепло, розчиняє і транспортує речовини, руйнує літосферу. Природа постійно відновлює кількість і якість води, проте розвиток промисловості, транспорту, урбанізації призводить до того, що водоймам стало тяжче самоочищатися і відновлюватися.

Під охороною вод розуміється система заходів, спрямованих на запобігання та усунення наслідків забруднення, засмічення і виснаження вод.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

- 1) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання;
- 2) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах міста і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення.

Водокористувачами можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства.

Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними.

Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколо водних рослин і тварин,

а також зменшення коливань стоку вздовж річок, водосховищ і інших водойм встановлюються водоохоронні зони.

Водоохоронна зона є природоохоронною територією господарської діяльності, що регулюється. На території водоохоронних зон забороняється:

- 1) використання стійких та сильнодіючих пестицидів;
- 2) влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
- 3) скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), а також у потічки.

З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності вздовж річок, водосховищ та інших водойм в межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги.

4.4. Охорона атмосфера повітря

Під забрудненням навколишнього середовища розуміють внесення в нього нових, звичайно не характерних для цього середовища хімічних речовин, фізичних агентів і біологічних об'єктів, які здійснюють шкідливий вплив на людину, флору та фауну або перевищення середньо багаторічного значення показників навколишнього середовища. За походженням забруднювачі поділяються на природні та штучні. За фізичною природою їх поділяють на інградієнтні (речовини) параметричні (електромагнітні випромінювання, шум та інше). Речовини – забруднювачі за агрегатним і дисперсним складом діляться на гази та аерозолі.

Практично будь – який вид господарської діяльності людини може супроводжуватися забрудненням навколишнього середовища. Джерелами антропогенного забруднення можуть бути:

- промисловість (пил, газоподібні речовини, стічні води, тверді відходи, теплове, шумове та електромагнітне забруднення);
- сільське господарство (пил від ерозії ґрунтів, засоби хімізації, відходи тваринництва);
- транспорт (пил, викиди двигунів внутрішнього згорання, втрати паливно-мастильних матеріалів, продукти корозії конструкційних матеріалів та шум);

➤ комунально-побутове господарство (пил, дим, стічні води, продукти комунально-побутових відходів).

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» вимагає: «Підприємства, заклади і організації, діяльність яких пов'язана з викидами забруднюючих в атмосферу, незалежно від часу їх введення в дію, повинні бути оснащені споруди, обладнанням і апаратурою для очищення викидів в атмосферу і засобами контролю за кількістю і складом викинутих забруднюючих речовин».

Підприємства, заклади та організації міста, виробничий процес яких пов'язаний з шкідливим впливом на атмосферне повітря, повинні проводити заходи для зниження об'ємів викидів забруднюючих речовин, ставити обладнання і апаратуру для очищення викидів і проводити постійний контроль за кількістю і складом викидом речовин, що забруднюють атмосферу.

4.5. Охорона тваринного і рослинного світу

Збереження і покращення стану навколишнього природного середовища неможливо без збереження видового різноманіття організмів. Потрібно вивчати видовий склад організмів, приділяючи при цьому особливу увагу тим видам, яким загрожує зникнення. Розробленні основи раціонального використання видів, за якого їхні популяції могли б відновлювати свою чисельність. З метою збереження видового різноманіття Україна приєдналася до розробленої МСОП Всесвітньої стратегії охорони природи. Для реалізації Національної програми збереження біологічного різноманіття України вдосконалюється і законодавча база, яка спрямована на охорону навколишнього природного середовища.

Прийнято закони України: «Про охорону навколишнього середовища», «Про природний заповідний фонд України», «Про тваринний світ» та інші законодавчі акти.

На даній території області переважають степові ландшафти. Закон України передбачає, що під час здійснення діяльності, яка впливає на стан охорони, використання та відтворення рослинного світу, необхідно дотримуватися таких основних вимог:

- збереження природної просторової, видової, популяційної та цено-тичної різноманітності об'єктів рослинного світу;
- збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань;
- науково обгрунтованого, невиснажливого використання природних рослинних ресурсів;
- здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу господарської діяльності на рослинний світ;
- охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб;
- здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу;
- регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з врахуванням інтересів охорони здоров'я населення.

У 1948 р. при ООН було створено спеціальну постійну Комісію з охорони зникаючих видів рослин і тварин, а згодом — Міжнародну Червону книгу, куди заносяться всі рослини та тварини, яким загрожує вимирання. У 1982 р. Закон про Червону книгу прийнято і в Україні. До якої занесено понад 800 видів рослин і тварин з метою їх охорони і збереження .

Підприємства, установи, організації та громадяни, діяльність яких пов'язана з розміщенням, проектуванням, реконструкцією, забудовою населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, а також введенням їх в експлуатацію, повинні передбачати і здійснювати заходи щодо збереження умов місцезростання об'єктів рослинного світу.

На Волині великий потенціал природних ресурсів цінних видів рослин в тому числі і лікарських рослин.

Нині на території Волинської області потребує охорони 160 видів рослин.

РОЗДІЛ 5. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

5.1 Аналіз стану охорони праці та цивільної оборони

Поняття «охорона праці» визначено статтею 1 Закону України «Про охорону праці». Охорона праці – це система законодавчих актів, соціально - економічних, організаційних, технічних, гігієнічних і лікувальньо- профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці.

Головною метою охорони праці є створення на кожному робочому місці безпечних умов праці, безпечної експлуатації обладнання, зменшення або повна нейтралізація дії шкідливих і небезпечних виробничих факторів на організм людини і, як наслідок, зниження виробничого травматизму та професійних захворювань.

Верховна Рада України 14 жовтня 1992 року ухвалила Закон «Про охорону праці», який має велике соціально-економічне значення, оскільки стосується життєвих інтересів майже 30 мільйонів громадян України.

Законодавство про охорону праці складається з цього Закону, Кодексу законів про працю України, Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про охорону праці, застосовуються норми міжнародного договору.

Державна політика в галузі охорони праці базується на принципах:

- пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці;

- підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці;
- комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля;
- соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності;
- адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану;
- використання економічних методів управління охороною праці, участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству;
- інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;
- забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях;
- використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

Відповідно до Закону України «Про охорону праці», Кодексом законів про працю України створення безпечних і здорових умов праці на виробництві покладено на роботодавця. Роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

Державне управління охороною праці здійснюють: Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015р № 96 було прийняте положення про Державну службу України з питань праці. Цей закон реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. Діяльність здійснюється органом Державна служба України з питань праці, спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через Міністра соціальної політики.

Основними завданнями Управління Держпраці є:

- 1) реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги,

компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;

2) здійснення комплексного управління охороною праці та промисловою безпекою на обласному рівні;

3) здійснення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки;

4) організація та здійснення державного нагляду (контролю) у сфері функціонування ринку природного газу в частині підтримання належного технічного стану систем, вузлів і приладів обліку природного газу на об'єктах його видобутку та забезпечення безпечної і надійної експлуатації об'єктів Єдиної газотранспортної системи.

Також до складу Волинської обласної державної адміністрації входить Департамент з питань цивільного захисту, який забезпечує виконання завдань щодо реалізації державної політики у сфері цивільного захисту на території області.

Основними завданнями управління є реалізація державної політики у сфері цивільного захисту в умовах мирного часу та в особливий період.

Управління взаємодіє з Волинською державною адміністрацією, управлінням з питань цивільного захисту Волинської державної адміністрації, управлінням Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Волинській області, Луцьким відділом поліції ГУ НП у Волинській області, управлінням патрульної поліції в місті Луцьку департаменту патрульної поліції Національної поліції України, міським військовим комісаріатом та органами місцевого самоврядування області.

Основна робота управління спрямована на:

- забезпечення реальної готовності органів управління, сил та засобів цивільного захисту всіх ланок до оперативного реагування на надзвичайні ситуації;

- проведення попереджувальних заходів у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки з метою досягнення прийнятної ризику виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру та недопущення людських та матеріальних втрат;

- подальшого вдосконалення інформаційного забезпечення у сфері цивільного захисту.

Для забезпечення реальної готовності органів управління, сил та засобів цивільного захисту всіх ланок до оперативного реагування на надзвичайні ситуації проводяться спеціальні об'єктові навчання, на підприємствах, організаціях та установах міста на тему «Організація захисту робітників, службовців і населення, проведення рятувально-відновлювальних робіт в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру».

В навчально-методичному центрі цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Волинської області організуються навчання населення в сфері цивільного захисту.

Постійно проводяться засідання комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, з питань запобігання або ліквідації виниклих надзвичайних ситуацій.

Організуються роботи з безпечного пропуску повені, відкачування талі і дощової води з житлової забудови міста.

6.2 Проект заходів з покращення умов і безпеки праці при виконанні топографо–геодезичних та землепорядних робіт

Проведення топографо-геодезичних та землепорядних робіт передбачення законодавством України.

Законодавство про охорону праці складається з Закону про охорону праці, Кодексу законів про працю України, Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про охорону праці, застосовуються норми міжнародного договору.

До топографо – геодезичних та землепорядних робіт допускаються особи віком 18 років, які пройшли медичне обстеження, навчання за фахом, вступний та первинний інструктаж з охорони праці на робочому місці, з обов'язком записом про це в журналах реєстрації інструктажів.

Фахівці та робітники, зайняті на польових роботах, повинні: бути забезпечені спецодягом та спецвзуттям згідно з нормативами, виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку, виконувати тільки ту роботу, по якій проведено інструктаж, не допускати перебування на робочому місці сторонніх осіб, нести особисту відповідальність за виконання правил охорони праці, пожежної безпеки, за безпеку колег по роботі та виробничу санітарію.

Для покращення правил безпеки праці на виробництві, працівники зобов'язані знати та дотримуватись загальних правил поведінки працюючих на території підприємства, у виробничих та допоміжних приміщеннях, а саме:

- бригада, яка виконує топографо-геодезичні роботи, повинна складатися не менше як із двох виконавців: топограф і рейковий.
- в період тимчасового відпочинку не лягати під стоячий автотранспорт чи біля нього.
- перевезення бригад, які виконують топографо-геодезичні роботи, дозволяється тільки в спеціально обладнаних автомобілях. Перевезення в автомобілі осіб, які не мають ніякого відношення до виконуваної роботи, заборонено.
- перед виконанням робіт підвищеної безпеки (згідно з Переліком робіт з підвищеної небезпеки затвердженим Наказом Держнаглядохоронпраці України від 26.01.2005р. № 15) з працівниками відділу проводиться цільовий інструктаж та оформляється наряд-допуск.
- до виконання робіт підвищеної небезпеки допускаються працівники, які пройшли спеціальне навчання з правил безпечного виконання цих робіт та медичний огляд.
- працівники, які виконують топографо-геодезичні роботи на об'єктах підвищеної небезпеки, повинні бути ознайомлені під підпис з небезпечними зонами та ділянками. Усі працівники повинні пройти інструктаж за вимогами безпеки у

конкретних умовах роботи та повинні бути забезпечені засобами індивідуального захисту (ЗІЗ).

- при виконанні робіт у біологічно небезпечних зонах та районах осередкового захворювання усім робітникам повинні бути зроблені спеціальні щеплення або вакцинація.

- при виконанні польових робіт забороняється: знаходитися в алкогольному та наркотичному сп'янінні, а також приймати їжу біля робочого місця. Курити дозволяється тільки в спеціально відведених для цього місцях.

- перевірити наявність медичної аптечки для надання першої медичної допомоги і термосу з питною водою.

- про виявленому у колег або особистому нездужанні повідомити керівника робіт і чекати його вказівок

Основним завданням землепорядних органів є забезпечення ефективного використання земельних ресурсів, виконання планових землепорядних робіт, які тісно пов'язані із організацією праці.

Дотримання цих вимог дозволить покращити умови охорони праці при втіленні основних пропозицій, які передбачаються у роботі щодо розвитку землекористування на території м. Луцьк.

6.3 Захист населення у надзвичайних ситуаціях

Захист населення в надзвичайних ситуаціях організовується і здійснюється відповідно до вимог Конституції України, Законів України та інших чинних нормативно-правових актів.

Управління з питань цивільного захисту Волинської обласної державної адміністрації розробило Комплексно регіональну програму захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2021-2025 роки, яка спрямована на реалізацію в області державної політики у сфері захисту населення і територій щодо попередження виникнення надзвичайних ситуацій (подій), своєчасного і повномасштабного реагування силами та засобами, а також надання допомоги населенню для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (подій) тощо.

Аналіз природних процесів за минулі роки свідчить, що в області мають місце екстремальні метеорологічні явища (сильні вітри, град, зливи, повені, обледеніння ліній електропередач), які можуть спричинити надзвичайні ситуації регіонального рівня. В окремих випадках вони набувають масштабного характеру і завдають значних збитків господарству, населенню та регіону в цілому. Крім того, є низка факторів, які сприяють виникненню надзвичайних ситуацій техногенного характеру. До них належать: недотримання правил пожежної безпеки і техніки безпеки на виробництві та в побуті, недостатнє матеріально-технічне забезпечення та впровадження заходів щодо запобігання небезпечним техногенним явищам, незадовільний стан внутрішньогосподарських меліоративних каналів та споруд, який перебуває у вкрай занедбаному стані і потребує відновлення, тощо.

Якщо провести аналіз причин виникнення, стрімкого поширення та розповсюдження пожеж можна зробити висновок, що ці події виникають з причин порушення правил пожежної безпеки. Вимоги пожежної безпеки, які викладені в Правилах пожежної безпеки України, є обов'язковими для виконання суб'єктами господарювання, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах та розроблені саме для того, щоб попередити загрозу виникнення пожежі, забезпечити заходи оперативної евакуації громадян та матеріальних цінностей, а якщо немає загроз пожежі та евакуації, немає і загрози життю та здоров'ю людей. Тому недотримання вимог пожежної та техногенної безпеки суб'єктами господарювання на своїх об'єктах є прямою загрозою життю та здоров'ю людей.

Окрім цього, протягом останніх 5 років на території області щороку виникає близько тисячі пожеж, внаслідок яких гине понад 50 людей, матеріальні збитки в середньому становлять 49,3 млн грн. Найбільша їх частка (60-70 %) припадає на сільську місцевість. Загалом впродовж 2015 – 2020 років у сільських населених пунктах області виникло 3364 пожежі, в результаті яких загинуло 168 осіб, в тому числі 14 дітей.

Також, на території області існує ряд населених пунктів, які незабезпечені належними джерелами водопостачання. Загалом на сьогодні є 16 таких населених пунктів.

Велика кількість сільських населених пунктів знаходиться на значній відстані (до 30-40 км) від місць розташування основних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, у зв'язку з чим час їх прибуття до місця пожежі може становити до однієї години. Тому вагому роль у забезпеченні пожежної безпеки в сільській місцевості відіграє наявність боєдатних підрозділів місцевої пожежної охорони (далі – МПО). Залучення підрозділів МПО значно сприяє зменшенню негативних наслідків від цих пожеж, не дає змоги розповсюджуватись пожежам на початковій стадії та дозволяє мінімізувати матеріальні збитки, завдані ними.

В умовах розташування області на межі з Рівненською АЕС, наявності великої кількості хімічно небезпечних підприємств, посилюється необхідність забезпечення непрацюючого населення засобами індивідуального захисту. Територія Маневицького району розташована у межах 30-кілометрової зони Рівненської АЕС, у яку потрапляють 46 населених пунктів, в яких проживає близько 40,3 тисяч людей. Крім цього, на території області розташовано 10 хімічно небезпечних об'єктів, де зберігається і використовується у технологічному процесі понад 22,5 тонн хімічно небезпечних речовин, у зону можливого хімічного ураження яких потрапляє понад 4,0 тисяч людей.

Майно мобілізаційного резерву (промислові протигази ГП-5 у кількості 259,920 тис., дитячі протигази ПДФ – 108,008 тис., камери захисні дитячі КЗД – 13,504 тис.), що зберігалось на складах майна II групи облдержадміністрації у зв'язку із закінченням встановленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2003 року № 702-р, терміну зберігання, розброньоване і реалізоване Держкомрезервом України та виключене з розрахунків забезпечення населення засобами індивідуального захисту. У зв'язку з тим, що забезпечення засобами індивідуального захисту непрацюючого населення, відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 року № 1200 “Про

затвердження Порядку забезпечення населення і працівників формувань та спеціалізованих служб цивільного захисту засобами індивідуального захисту, приладами радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю”, здійснюється за рахунок місцевих бюджетів, програмною класифікацією видатків кошти на такі цілі не передбачені, тому питання залишається не вирішеним, стан забезпеченості засобами індивідуального захисту не відповідає вимогам чинного законодавства у цій сфері. Це може призвести до численних втрат населення області, яке проживає у зонах можливого хімічного забруднення, у разі виникнення надзвичайної ситуації на радіаційно та хімічно небезпечних об’єктах. За останні 10 років засоби індивідуального захисту для непрацюючого населення не закуповувалися.

Також залишається невирішеним питання щодо укриття населення та працівників у захисних спорудах цивільного захисту, більшість з яких за останні 20 років не ремонтувались та не відновлювались через постійний брак коштів в бюджетах всіх рівнів. Загальний стан готовності захисних споруд цивільного захисту до використання за призначенням характеризується наступними показниками:

- готові до використання за призначенням – 66, що складає 19 %;
- обмежено готові до використання за призначенням – 221, що складає 63,9 %;
- не готові до використання за призначенням – 59, що складає 17,1 %.

Проблемним питанням на сьогоднішній день є забезпечення автодрабиною з висотою підйому 45 м і більше в м. Луцьку. За останні 10 років аварійно-рятувальна служба отримала лише один колінчатий підйомник з висотою підйому 30 м. Залишається актуальним питання забезпечення технікою високої прохідності з колісною формулою бхб (з 20 необхідних – отримано лише 6 таких автомобілів). Також, в підрозділах аварійно-рятувальної служби області потребує оновлення водолазно-рятувальне спорядження 1988-1996 років, на яких значно перевищено граничний термін служби.

Одним з головних і невід'ємних елементів захисту держави є забезпечення охорони та оборони об'єктів інфраструктури та потенційно небезпечних об'єктів, розташованих на території області, створення системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру.

Для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які можуть виникнути на території області у мирний час та особливий період, створюються регіональні та місцеві матеріально-технічні резерви.

ВИСНОВКИ

Висвітлено теоретико-методичне підґрунтя географічного дослідження сільськогосподарського землекористування регіону в умовах адміністративно-територіальної реформи на прикладі Волинської області, що дало можливість отримати такі висновки.

Перераховані властивості, чинники та принципи використання сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні, які застосовані нами при дослідженні сільськогосподарського землекористування Волинської області. Розкрито методику і показники оцінки сільськогосподарського землекористування.

Розкрито передумови формування сільськогосподарського землекористування Волинської області. З позицій вивчення в якості природних чинників територіальних співвідношень природних компонентів, здійснено аналіз природно-географічних та суспільно-географічних чинників формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області як умови конкурентоспроможності регіону.

Висвітлено стан земельних ресурсів області. Важливим при оцінці земельних ресурсів є показник вмісту гумусу у ґрунтах та внесення добрив у сільськогосподарських підприємствах Волинської області. Розкрито структуру порушених, відпрацьованих та рекультивованих земель області. Одним з головних чинників, що порушує структуру земельних ресурсів є надмірна розораність території, збільшення частки малопродуктивних та деградованих земель тощо. Здійснено оцінку земельно-ресурсного потенціалу за адміністративними одиницями області.

Визначено ступінь трансформацій земельно-ресурсного потенціалу Волинської області з метою визначення напрямів підвищення його ефективності за основними видами земель та угідь. Розраховано ступінь сільськогосподарської освоєності території. Середні значення коефіцієнта сільськогосподарської осво-

еності для території Волинської області складає 56,6%. Найвищою сільськогосподарська освоєність є для території Володимир-Волинського району (70,4%), найнижчою - у Камінь Каширського (34,05%).

Визначено коефіцієнт розораності території. Для усієї території Волинської області коефіцієнт розораності земель становить 38,13%. На основі аналізу коефіцієнту розораності територію Волинської області оцінюємо як умовно сприятливу. Середній показник розораності сільськогосподарських угідь для території Волинської області складає 64,72%. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь є важливим із низки чинників зростання інтенсивності ерозійних процесів, що, своєю чергою, може призводити до інтенсивної деградації ґрунтів.

Найбільші площі лісозахисних смуг характерні для Камінь Каширського (50,16%), а найменші – для Володимир-Волинського (19,17%) районів. Природоохоронні функції на території Волинської області виконують землі сталого використання, частка яких для більшості адміністративно-територіальних районів Волинської області складає менше 5%, що свідчить про низьку екологічну збалансованість території.

Загалом, оцінка за територіальними відмінностями у співвідношенні природних і господарських угідь дозволила встановити, що в межах Волинської області переважна більшість районів до початку адміністративно-територіальної реформи характеризувалася майже оптимальним розподілом структури земельних угідь (особливо в поліській частині краю). Головними факторами такого становлення ситуації є історичні особливості заселення території, різниця у природних умовах та ресурсах північної і південної частин області.

Визначено перелік проблем з використання земельних ресурсів області - це відсутність розроблених дієвих схем землеустрою та технікоекономічного обґрунтування з використання і охорони земель нових адміністративно-територіальних одиниць; повільні зміни встановлення меж населених пунктів; відсутність належної інвентаризації земель сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

Наразі основною причиною неможливості належного використання сільськогосподарського землекористування Волинської області може стати те, що в новоутворених, через низку політичних рішень, чотирьох адміністративних районах поєднані території з абсолютно відмінними природно-ресурсними, а, відтак, і земельно-господарськими, умовами. При цьому не враховано науково обґрунтованих рекомендацій учених-географів з раціонально доцільного поділу території краю.

Ефективність управлінських рішень з використання земельних ресурсів виражається мірою раціоналізації землекористування. Ефективність сільськогосподарського землекористування регіонів має реалізуватися за допомогою досягнення комплексу заходів на всіх рівнях управління, що запобігає негативним екологічним явищам, вдосконалює земельні відносини та підвищує відповідальність за раціональне та ефективне використання земельних ресурсів. При визначенні шляхів з оптимізації сільськогосподарського землекористування необхідно провести глибокий екологоекономічний аналіз використання земельних ресурсів.

Окреслені шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування Волинської області. З метою раціоналізації землекористування, земельних відносин та розвитку сільськогосподарського землекористування на прикладі Волинської області - необхідним є виконання низки завдань, першочерговими серед яких є: впорядкування ринку землі; реформування системи платежів за землю; захист прав власності на землю; покращення використання та охорони земельних ресурсів; наведення ладу в системі інформування населення з функціонування ринку земель; зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення; оптимізація деградованих і малопродуктивних земель; рекультивация техногенно порушених земель; завершення землеустрою та інвентаризації земель; відведення прибережних захисних смуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Альбещенко О. С. Теоретико-методичні аспекти раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 16. 2017. С. 98–102.
2. Апопій В., Мацько М. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення : правові та економічні проблеми. Економічні та технологічні аспекти використання земельних ресурсів : Матеріали міжнародного науково-практичного форуму, 19-21 вересня 2007 р. Львів : Львів. держ. агроуніверситет. 2007. 515 с.
3. Аріон О. В. Оптимізаційний ландшафтно-екологічний аналіз природоохоронних територій (на прикладі Державного парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва „Качанівка”): автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.11 / О. В. Аріон; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Геогр. ф-т. К. : 1999. 19 с.
4. Ахмедов Б. М., Мельник О. В., Смілий П. М., Мельнійчук М. М. Географічні особливості трансформації водних та земельних ресурсів в умовах територіальної реформи. *Colloquium-journal*. № 8(95). 2021. Część 1. Warszawa. Polska. С. 60–62.
5. Ахмедов Б. М., Мельнійчук М. М. Особливості нормативної грошової оцінки земель населених пунктів в Україні. *Суспільно-географічні чинники регіонів* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернетконференції (Луцьк, 11–12 квітня 2019 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. Луцьк, 2019. С. 174–177.
6. Богіра М. Трансформація земельних відносин у період воєнно-го стану в Україні. *Вісник ЛНУП. Серія: Архітектура та будівництво*, 2022. № 23. С. 130-133.
7. Боклаг В. А., Александрова Н. Б. Оптимізація структури земельного фонду в системі державного управління земельними ресурсами України. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*, 2013. № 2(42). С. 43–47.
8. Вайда В. М. Сучасний стан та підвищення ефективності використання земельних ресурсів України. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream>.

9. Веденічев П. Ф., Трегобчук В. М. Інтенсифікація сільського господарства і охорона природи. К. : Урожай, 1989. 224 с.
10. Височанська М. Я. Трансформація земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах. Таврійський науковий вісник. № 92. С. 122–127.
11. Грановська Л., Морозов О. Екологізація землекористування – умова виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції. Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи та суспільства : матеріали Міжнар. наук.-аграрної конф. Тернопіль, 2014. С. 116–117.
12. Ґрунти Волинської області : монографія / М. Й. Шевчук, М. І. Зінчук, П. Й. Зінчук та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 144 с.
13. Данилишин Б. М. Дорогунцов С. І., Міщенко В. С., Коваль Я. В., Новоротов О. С., Паламарчук М. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ, 1999. С. 237.
14. Добряк Д. С., Канаш О. П., Розумний І. А. Класифікація та еколого-безпечне використання сільськогосподарських земель. К., 2001. 279 с.
15. Екологічний паспорт Волинської області [Електронний ресурс]. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/.pdf (дата звернення 20.08.2020).
16. Економічна енциклопедія. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
17. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15948 (дата звернення 19.03.2020).
18. Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. 448 с.
19. Забедюк М. С., Балако О. В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу регіонів України та умови його ефективного використання. Економічний форум. 2014. № 3. С. 68–73.
20. Звіт про наявність земель та розподіл їх по землекористувачах, власниках землі та угіддях Волинської області (станом на 1 січня 2015 р.). Луцьк, 2015.

21. Земельний довідник України 2020 – база даних про земельний фонд країни. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelnyy-dovidnik-ukrayini-baza-danih-pro-zemelnyy-fond-krayini>.
22. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. Додаток до № 3–4. С. 2. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Земельні_ресурс.
23. Качан Є. П. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. К., Юридична книга, 2005. 704 с.
24. Ковальчук І. П., Жданюк Б. С., Андрейчук Ю. М. Геоінформаційно-картографічне моделювання структури земельного фонду обласного регіону. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_16/7.pdf (дата звернення 12.04.20).
25. Коренюк П., Чмуленко Н. Методика оцінки ефективності використання та відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств економіка природокористування. Економіст. №1. 2012. С. 47–50.
26. Корнус А. Оцінка стану земельних ресурсів Сумської області. Раціональне природокористування і охорона природи. Наукові записки. №1. 2012. С. 215–219.
27. Кузнєцова Т. В., Аверкина М. Ф. Екологізація аграрного природокористування на прикладі Волинського Полісся. Вісник НУВГП. Економіка. 2007. Ч. 2(40). С. 135–140.
28. Лебеденко О. В. Критерії та показники оцінки ефективності використання сільськогосподарських земель. Агросвіт. № 21. 2011. С. 10-12.
29. Охорона праці в галузі сільського господарства (землевпорядкування, геодезія): навч. посіб. / І.П. Пістун, А.П. Березовецький, Ю.О. Ковальчук. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 375 с.
30. Павловська Т. С. Структура земельних угідь в ландшафтнекологічній організації території Волинської області. Геополітика и екогеодинамика регионов. 2014. № 2. С. 697–704.
31. Паньків З. П. Земельні ресурси: навчальний посібник. Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. 272 с.

32. Полянський С., Полянська Т. Запобігання ерозійним процесам ґрунтового покриву у Волинській області. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів», 2019. С. 96 – 98.

33. Попова О. Л. Екодіагностика природно-господарської організації території України: агроландшафтний аспект URL: http://eip.org.ua/docs/EP_12_3_92.pdf.

34. Примак І. Д., Манько Ю. П., Рідей Н. М., Мазур В. А., Горщар В. І., Конопльов О. В., Паламарчук С. П., Примак О. І. Екологічні проблеми землеробства [за редакцією І. Д. Примака]. К. : Центр учбової літератури, 2010. 456 с.

35. Природа Волинської області / за ред. д-ра геогр. наук, проф. К. Г. Геренчука. Львів : Вища шк., 1975. 144 с.

36. Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року. Наказ Міністерства аграрної політики України №280 від 20.08.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart88/idx88535.htm>.

37. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. за 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>

38. Про охорону навколишнього середовища : Закон України від 25.06.1991р. за № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

39. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2018 рік. Волинська обласна державна адміністрація. Управління екології та природних ресурсів [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://voladm.gov.ua/category/upravlinnya-ekologiyita-prirodnih-resursiv/1/>.

40. Розумний І. А. Еколого-економічне вивчення та екологобезпечне використання сільськогосподарських угідь (науково-методичні та практичні аспекти). К. : Ротапринт, Інститут землеустрою. УАНН, 1996. 196 с.

41. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К., 1999; Географія природно-ресурсного потенціалу України: У 3 ч. К.; Чц., 1999.
42. Стойко Н., Ковалишин О., Куліковська О., Тригуба А. Землеустрій як важлива функціональна складова планування використання земель. Вісник ЛНУП. Серія: Архітектура та будівництво, 2022. № 23. С. 110-118. Скорупська О. П., Жак І. Б. Економіко-екологічні засади використання земель Волинської області у сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск 20. Частина 3. 2018. С. 51-54.
43. Соціально-економічне становище області у 2020 році. URL: <https://voladm.gov.ua/article/socialno-ekonomichne-stanovische-oblasti-u-2020roci/>.
44. Статистичні матеріали. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
45. Статистичний щорічник: Волинь – 2018. Головного управління статистики у Волинській області. / За ред. В. Науменка. Головне управління статистики у Волинській області. 2019. 443 с.
46. Стрішенець О., Ільїн Л., Павлов К. Засади ефективного землекористування Волинської та Рівненської областей: регіональний аспект. Регіональна економіка та економіка природокористування. К., 2016. С. 52–59.
47. Таратула Р., Судовий М. Сучасний стан та розвиток земле-устрою. Вісник ЛНУП. Серія: Архітектура та будівництво, 2022. № 23. С. 134-137.
48. Третяк А. М. Земельні ресурси України та їх використання. К. : ТОВ «ЦЗРУ», 2003. 143 с.
49. Фурдичко О. І., Стадник А. П. Методологія управління агроландшафтами лісомеліоративними методами (Науково-методичне забезпечення). К. : Аграрна наука, 2010. 60 с.